İstanbul Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

TÜRKİYAT MECMUASI

JOURNAL OF TURKOLOGY

Cilt Volume **32** **Sayı** Number **1** **Yıl** Year **2022**

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Istanbul University Research Institute of Turkology

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

E-ISSN 2651-3188

Cilt / Volume 32, Sayı / Number 1, 2022

Dizinler / *Indexing and Abstracting*

SCOPUS

TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin

EBSCO (Academic Search Complete)

MLA International Bibliography

SOBIAD

ASOS Index

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

E-ISSN 2651-3188 Cilt / Volume 32, Sayı / Number 1, 2022

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Yeniden Doğuş Siyaseti ve Türkçü Kültürel İnşanın Kaynakları
The Rebirth Politics and the Sources of Turkist Cultural Construction
Alaattin OĞUZ **1**

Orıs Tilinen Qazaq Tiline Awdarma Barısında Jiberilgen Qatelerdi Sintaksistik Turğıdan Taldaw
Analysis of Syntactic Errors in Translation From Russian to Kazakh Language
Bagdagul MUSSA **19**

Eski Osmanlı Topraklarında Mülkiyet Davaları: Selanik 1917-1922
Land Registration in Former Ottoman Lands: Salonica and its Environs 1917-1922
Can Eyüp ÇEKİÇ **33**

Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları
Connecting Yemen to Capital: Telegraph Network of Yemen Province and Connection Lines
Diren ÇAKILCI **61**

Efsaneyle Gerçeklik Arasında Seylan Adası ve Anonim Hatıralardan Aile Şeceresine Türk Soylu Sri Lankalılar Meselesi
The Ceylon between the Myth and Reality and Issue of Turkic-Origin Sri-Lankans from Anonymous Reminiscences to Family Genealogy
Ekrem SALTIK **93**

Türk Musikisi Kaynaklarında "Bülbül" İsmiyle Anılan Peşrevler
Peşrevs Called "Bülbül" in Turkish Music Sources
Eray CÖMERT **117**

Cambridge Üniversitesini Padişaha Nasıl Anlatmalı?
1835 Tarihli Seyyâhnâme'de Avrupa Üniversite ve Eğitim Sistemine Dair Kelime, İfade ve Tanımlama Yapıları
How to Explain the University of Cambridge to the Sultan? Words, Expressions, and Definition Structures on the European University and Education System Observed in the Book of Traveler "Seyyâhnâme" Dated 1835
Fikret TURAN **151**

Yeni Bir Yunus Emre ve h. 870/m.1465 Tarihli Veba Salgını
A New Yunus Emre and Plague Epidemic dated 1465 (AH. 870)
Hayati DEVELİ **179**

19. Yüzyılda Macarlara Türkçe Öğretmek Amacıyla Yazılmış Türkçe Dil Bilgisi: El Kitabı – Kendi Kendine Öğrenme
Török Nyelvtan: Kézikönyvül És Magántanulásra
Hümeyra YILDIRIM IMRENYI, Celile Eren ÖKTEN **191**

Kâtib Çelebi'den Seyyid Es'ad Efendiye 17. Yüzyılda İklîm-i Rûm Şehirleri
The Cities of Iklîm-i Rûm in the 17th Century According to Kâtib Celebi and Seyyid Es'ad Efendi
İlhami DANIŞ **217**

Gelibolulu Mustafa Âlî'de Aitlik ve Kimlik Kavramları: Türk, Türkmen ve Rûmî
The Terms of Belonging and Identity in Gelibolulu Mustafa Âlî: Turk, Turkoman and Rûmî
Kadir PURDE **275**

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

E-ISSN 2651-3188

Cilt / Volume 32, Sayı / Number 1, 2022

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Teoriden Edebî Metne Mustafa Miyasoğlu'nun Gelenek Algısı
Literary Text to Theory From Mustafa Miyasoğlu's Perception of Tradition
Murat Yusuf ÖNEM, Selim SOMUNCU **315**

Orhan Pamuk'un Roman Kuramı Üzerine
On Orhan Pamuk's Novel Theory
Osman Fırat BAŞ, Olga ŻYMİNKOWSKA **337**

Tanzîmât Döneminde Osmanlı Hariciyesinde Ataşelik Memuriyetinin Teşekkülü
The Founding of the Attaché Office in the Ottoman Empire's Ministry of Foreign Affairs During the Tanzimat
Özhan KAPICI **355**

Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Bir Siyasi Oluşum: Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası
A Pro-Prince Sabahaddin Political Formation During the Armistice Period: The Ottoman Peace and Welfare Party
Ramazan Erhan GÜLLÜ **381**

The Lost Circassia and the Found Circassians: Caucasian Migration to the Ottoman Empire
Kayıp Çerkesya ve Bulunan Çerkesler: Osmanlı İmparatorluğu'na Kafkas Göçü
Veronika TSİBENKO **405**

Kitap İncelemesi / *Book Review*

Sezer Özyaşamış Şakar'ın "Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü" adlı eserinin değerlendirilmesi
Review of "Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü "by Sezer Özyaşamış Şakar
Halil İbrahim IŞIK **433**

Ferdi Güzel'in "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eskicil Kelimeler" adlı eserinin değerlendirilmesi
Review of "Archaic Words in Turkish Dialects" by Ferdi Güzel
Nermin YILDIRIM **437**

Uğur Uzunkaya'nın "Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler (Metin - Aktarma - Açıklamalar - Sözlük - Dizin)" adlı eserinin değerlendirilmesi
Review of "Budizm'in Mahāyāna Ekolüne İlişkin Eski Uygurca Belgeler
(Metin - Aktarma - Açıklamalar - Sözlük - Dizin"by Uğur Uzunkaya
Sema BAL **445**

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkiyat Mecmuası 32, 1 (2022): 61-92
DOI: 10.26650/iuturkiyat.1014892

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları

Connecting Yemen to Capital: Telegraph Network of Yemen Province and Connection Lines

Diren ÇAKILCI[1]

ÖZ

Yemen Vilayeti dâhilinde telgraf hatları inşa edilmesi hakkında 1870'li yılların başlarına ait kayıtlar mevcut ise de 19. yüzyılın sonlarına kadar Yemen Vilayeti merkezlerinin birbiriyle ve vilayet şebekesinin başkentle doğrudan irtibatı mümkün kılınamamıştır. Yemen Vilayeti'ne telgraf hatlarının uzatılması için 1872'de planlanan ilk güzergâh Şam-Medine-Cidde-Kunfuda-Hudaydah yolunu takiple bir kara hattı olarak planlanmış ama hayata geçirilememiştir. Civarda bulunan Aden, Sevakin, Musavva, Perim Adası gibi yerlerdeki uluslararası telgrafhaneler vasıtasıyla Payitaht ile hızlı haberleşme ağı kurulmaya çalışılmıştır. Bunun için Kızıldeniz'de bulunan Eastern Telgraf Şirketi denizaltı kabloları büyük önem arz etmiştir. Yemen'in Osmanlı şebekesine uzaklığı, arazinin doğal engelleri, bölgedeki daimi isyanlar ve devlet bütçesindeki sıkıntılar uzun yıllar vilayet hatlarının tam anlamıyla devlet ve ahali menfaatine uygun olarak inşasına engel olmuştur. 19. yüzyılın sonunda yabancıların bölgedeki faaliyetlerinin artması ve isyanların şiddetlenmesi telgrafa duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Çalışmada, Yemen Vilayeti telgraf hatlarının kurulması, Osmanlı Devleti'nin bu yöndeki çaba ve çözüm arayışlarıyla Kızıldeniz sahillerindeki haberleşme trafiğine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu sayede bölgenin askerî, siyasi ve ekonomik tarih anlatımına katkı sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Yemen, Payitaht, Telgraf, Haberleşme, Osmanlı Devleti, Kızıldeniz

ABSTRACT

Despite the fact that there are records which are dated to beginning of the 1870s about the construction of telegraph lines within the province of Yemen, it was not possible until the end of the 19th century to establish a connection between the centers of the province with one another, and also directly between provincial network and the capital. The first telegraph line expansion to the province was proposed in 1872 as a parallel landline road from Damascus to Medina, Jeddah, Kunfuda, and Hudaydah, but it was never completed. Efforts were made to establish a fast communication network to reach Payitaht [Capital] through international telegraph offices around such as Aden, Suakin, Musavva, Perim Island. Submarine cables of the Eastern Telegraph Company located in the Red Sea were of major importance for this issue. The distance from Yemen

[1]**Sorumlu yazar/Corresponding author:**
Diren Çakılcı (Arş. Gör. Dr.),
Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye
E-posta: direncakilci@akdeniz.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8340-2536

Başvuru/Submitted: 26.11.2021
Revizyon talebi/Revision requested: 12.05.2022
Son revizyon/Last revision received: 17.05.2022
Kabul/Accepted: 18.05.2022

Atıf/Citation: Cakilci, Diren. "Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları" *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 1 (2022): 61-92. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1014892

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

to the Ottoman network, the natural obstacles of the geography, the permanent revolts in the region and the distresses in the state budget have prevented for many years the construction of the provincial lines. At the end of the 19th century, the demand for telegraph increased even more as a result of the activities of the foreigners in the region and the deepening rebellions. The development of Yemen Province telegraph lines, Ottoman State's attempts and solutions in this direction, as well as the communication traffic that existed along the Red Sea beaches, are all explored in this paper. This study purports to make a contribution is made for the narration of regions' military, political, and economic history.
Keywords: Yemen, Payitaht, Telegraph, Communication, Ottoman State, The Red Sea

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman State established the Yemen Province as a result of the military victories of Ahmet Muhtar Pasha. Among the first public works activities of Ahmet Muhtar Pasha, who was appointed as the governor in 1871, were the steps toward the use of telegraph technology, the prevailing communication system of the age. The installation of telegraph lines, which required extensive periods of construction, was, however, delayed in the Yemen region due to investment expenses, procurement, and preparation phases. Postal ferries enabled connection between Yemen and Istanbul during this time.

In 1857, when the use of telegraph was very new in the Ottoman lands, the British, who started to use the technology in question between the continents, sought to establish a communication between India and Britain by telegraph. The work of Lionel Gisborne, who obtained authorization from the Ottoman State, resulted in the establishment of a connection between Suez and Aden in 1859. Submarine telegraph cables, which were later extended from Aden to Muscat and from there to Karachi, connected the British colonies to London.

At the first stage, it was thought that centers in Yemen would also be connected to Aden through submarine cables, but these projects were not approved due to political, strategic, and economic reasons. The Ministry of Post and Telegraph made a new plan to connect Yemen to Istanbul. A new route and project emerged after the negotiations, during which the most suitable project for the benefit of the state was designed. The lines being installed in Yemen are primarily intended to enable quick connection with Payitaht [Capital]. As a result, according to Minister of Post and Telegraph Feyzi Bey's proposal, connecting the Ottoman Telegraph Network to the southern end in Syria via the Hejaz Province centers with the land lines to be established from Yemen to the north was the most appropriate solution. Accordingly, the aim was to connect to the Syrian lines extended from Damascus to Muzeireeb location. Subsequently, a line was planned to be built from Muzeireeb to Tabuk and Medina along the route used by pilgrims, from Medina to Yenbu on the Red Sea coast, and from there to Jeddah-Kunfuda-Hudaydah, and finally from Hudaydah to Sana, following the coastline. However, the realization of this project, which meant building new telegraph lines in a very large area, would not be possible due to financial and regional conditions. Thanks to this project, some short lines were built in Yemen.

After the first local lines were built in Yemen, attempts were made to connect the region to the Ottoman network. Initially, a connection was sought through the British telegraph office

in Aden, but the British never gave permission for this. The Ottoman administration, which went into different searches due to the negative attitude of the British, built the Suakin-Jeddah cable in 1882. Although the State intended to use this cable to connect Yemen and the Hejaz region to the Ottoman network, the failure to connect the Hejaz and Yemen did not have the anticipated results. For this reason, there was no other choice but to connect to the Yemeni network via submarine telegraph cables belonging to the Eastern Telegraph Company (ETC) in the Red Sea. Company director John Pender made an offer in this regard, but the Ottoman State, which could see the imperial ambitions underlying the offer, did not give consent. Finally, in 1890, the Ottoman State achieved its goal of establishing a connection between the ETC office on Perim Island and the Yemen lines. An uninterrupted telegraph connection was created between Istanbul and Sana in the summer of 1890, albeit with the help of ETC wires.

The Ottoman State, which developed the internal telegraph network in Yemen simultaneously, used telegraph technology to strengthen its dominance in Yemen. During the reign of Sultan Abdulhamid II, the efforts to build telegraph lines and break the domination of foreign companies were carried out to effectively establish the central authority there. Telegraph technology, which could not bring about great transformations in fields such as trade and socio-cultural life in the Yemen Province, as seen in other geographies, had a great impact on the solution of military and administrative issues and the effective operation of bureaucracy. Despite the numerous alternative initiatives developed, the Ottoman State, which was unable to connect the Anatolian and Yemeni networks due to impediments posed by tribes and the British behind the curtain, faced the greatest difficulty in Yemen communication due to its reliance on foreign firms.

Giriş

19. yüzyılın en önemli icatlarından olan telgrafı 1855 yılında kullanmaya başlayan Osmanlı Devleti, başta Rumeli olmak üzere, Anadolu ve Arap vilayetlerinde de bu teknolojinin kullanımına büyük önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin, merkeze uzaklığıyla meşhur vilayeti Yemen'de ise telgrafın kullanımı yarımadadaki diğer vilayetlere göre çok geçtir. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki hakimiyet boşluğudur. Bilhassa İngiltere'nin bölgede fiili olarak varlık göstermesi akabinde Yemen'de hakimiyet sahasını yayma çabalarını hızlandıran Osmanlı Devleti, Ahmet Muhtar Paşa'nın askerî zaferleri neticesinde Yemen Vilayeti'ni idari bir birim olarak tesis etmişti. 1871'de vali olarak tayin edilen Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen'deki ilk bayındırlık faaliyetleri arasında çağın haberleşme sistemi olan telgraf teknolojisinin kullanımına yönelik adımlar da yer almıştı. Ancak yatırım maliyetleri, satın alma ve hazırlık safhalarıyla birlikte inşaatları uzun sürelere muhtaç olan telgraf hatlarının henüz hizmete girmediği yıllar boyunca, Yemen ile Payitaht arasındaki haberleşme posta vapurları vasıtasıyla temin edilmeye çalışılmıştı. Nitekim daha önce Hicaz bölgesiyle olan muhaberat Mısır Hidivliği'ne ait posta vapurlarıyla sağlanırken, 1871 itibariyle Yemen limanlarına da uğrayan Avusturya posta vapurlarının kullanılmasına karar verilmişti.[1]

Yemen Vilayeti'nde inşa edilen telgraf hatlarını, bölgenin coğrafi, siyasi ve idari özelliklerini gözeterek ayrıntılı bir şekilde ele almayı amaçladığımız bu çalışmada, Yemen'in Payitaht ile doğrudan iletişim kuramaması sebebiyle yaşanan problemler ve devletin bu meseleyi çözme gayreti incelenmiştir. Kıtalararası telgraf hattı bağlantıları ve bilhassa yabancı telgraf şirketlerinin bu hususta egemenliğinin Osmanlı Devleti'nin haberleşme politikalarına yaptığı etki ele alınmış, devletin telgraf haberleşmesinde söz sahibi olabilmek adına gerçekleştirdiği girişimler gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu anlamda literatürde Yemen'de telgraf haberleşmesini konu edinen öncü, fakat muhtasar mahiyetteki çalışmaları zenginleştirme gayesi güdülmüştür.[2] Telgraf haberleşmesinin 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde yarattığı siyasi, idari, askeri ve sosyo-ekonomik etkiler ortadayken, bu teknolojiyle geç tanışan Yemen bölgesindeki tesirleri ülke genelinden farklılık arz etmiştir. Bu çerçevede telgraf meselesinin Yemen coğrafyasındaki tarihi sürecinin ele alınması hem Osmanlı Devleti hem de bölge için önemi haizdir. Yemen söz konusu olduğunda, sadece vilayetteki dâhili şebeke değil, vilayet ile Payitaht arasındaki bağlantı, Osmanlı şebekesi ile yabancı şirketler idaresindeki uluslararası şebekenin ilişkisi ayrı ayrı ele alınmalı, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde rağbet gören telsiz telgraf teknolojisine dair bölgedeki girişimler incelenmelidir. Bu çerçevede çalışmamız Yemen Vilayeti hatlarını yerel, ülkesel ve uluslararası şebekedeki konumuyla bütüncül bir surette ilk kez ele almış, dâhili şebekede önemli ve bilindik merkezlerle yetinilmeyerek vilayetin tamamını kapsayan bir değerlendirme yapılmıştır. Ortaya konan ayrıntı ve sonuçların, Yemen Vilayeti'ne dair yapılacak siyasi, idari ve bilhassa askeri tarih çalışmalarına katkı sunması beklenmektedir.

1 Yemen'de telgraf hatları kullanıldığı dönemde, bölgeyle haberleşmede alternatif olarak posta vapurlarının kullanımı devam etmişti.

2 Bkz. Cevat Ekici, "Yemen'de Telgraf Hatları ve Merkezlerinin İnşası", *Osmanlı Döneminde Yemen Milletlerarası Kongre Tebliğleri* içinde, (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011), 63-71.

1. Bölgede Telgraf Kullanımı

Yemen topraklarında telgraf hatlarının inşası bu kadar gecikmişken, aslında Yemen'i çevreleyen Kızıldeniz ve Aden Körfezi sularıyla özellikle Aden merkezinin telgraf hatlarına ev sahipliği yapması daha eskidir. Telgrafın Osmanlı topraklarında henüz yeni yeni kullanıldığı 1857 yılında[3], söz konusu teknolojiyi artık kıtalar arasında kullanmaya başlayan İngilizler, Hindistan ile Britanya arasında telgrafla irtibat kurma arayışına girmişlerdi.[4] Bu heves doğrultusunda Kızıldeniz boyunca Süveyş'ten Aden'e kadar bir denizaltı telgraf kablosu inşası için Osmanlı Devleti'nden imtiyaz alan Lionel Gisborne'un çalışmaları sonucunda 1859 yılında Süveyş ve Aden arasında bir bağlantı sağlanmıştı. Akabinde Aden'den Maskat'a ve oradan Karaçi'ye uzatılan kablolar İngiliz sömürgelerini Londra'ya bağlamıştı. 1870'te ise aynı yol John Pender tarafından kullanılarak, Süveyş-Aden-Bombay (Hindistan) arasında bir hat inşa edilmişti.[5] 1839 yılı itibariyle bir İngiliz üssü olan[6] ve kilometrelerce uzunluktaki mesafelere çekilen denizaltı telgraf kablolarının önemli bir kara bağlantı merkezi haline dönüşen Aden, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sınırına yakınlığı sebebiyle ilerleyen yıllarda telgraf haberleşmesi noktasında Yemen Vilayeti için de büyük önem arz edecektir.

Yemen Vilayeti için ilk telgraf hattı tasavvurundan takribi on yıl önce, 1859'da, Üsküdar'dan başlayarak Anadolu içleri ve Arap vilayetlerine uzatılmaya başlanan telgraf hatları Haziran 1861'de Bağdat'a ulaşmıştı.[7] Bağdat'a devam eden hat Ankara, Yozgat, Sivas, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Kerkük gibi merkezlerden geçmekteydi. Bu ana hat üzerinden güneye uzatılan kollar 1860'lı yıllarda sahil boyunu takiple Halep, Lazkiye, Trablus, Beyrut, Yafa, Gazze ve Kudüs'e doğru indirilmeye devam etmiş, Halep'ten çekilen ikinci bir kol ise iç kesimlerden Şam'a bağlanmıştı.[8] Mısır yönetimi tarafından tesis edilen birçok hat ise bölgede önemli bir

3 Osmanlı Devleti'nin telgraf teknolojisini kullanmaya başlaması ve telgraf hatlarının Osmanlı coğrafyasında yayılmasına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)", *Çağını Yakalayan Osmanlı* içinde, (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1995), 45-120; Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, çev. Mehmet Moralı, (İstanbul: Alkım Yayınları, 2004), 193-232; Diren Çakılcı. *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

4 İngilizlerin Britanya ve Hindistan arasında telgraf hattı tesisi ve haberleşmeyi hızlandırma çabaları için bkz. J. M. Adams, "Development of the Anglo-Indian Telegraph", *Engineering Science and Education Journal*, 6/4 (August 1997), 140-148; Uğur Akbulut, "İngilizlerin Hindistan'la Olan Haberleşmeyi Hızlandırma Çabaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13/25-26 (2014), 99-124; Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti'nde Denizaltı Telgraf Hatları ve Eastern Telegraph Company", *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1-5 Ekim 2018, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 3, (Ankara 2022), 289-309.

5 Ken Beauchamp. *History of Telegraphy* (London: Published by The Institution of Engineering and Technology, 2008), 144-145; Deep Kanta L. Choudhury. *Telegraphic Imperialism: Crisis and Panic in the Indian Empire, c.1830-1920* (Palgrave Macmillan Publication, 2010), 85-86.

6 Mustafa L. Bilge, "Aden", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.1, 368.

7 Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, 200.

8 Eugene Rogan, "Instant Communication: The Impact of the Telgraph in Ottoman Syria", *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation* içinde, (Stuttgart: 1998), 115-116.

konuma sahip olan Mısır şebekesini teşkil ediyordu.[9] Gerek Mısır merkezleri gerekse daha güneydeki merkezlerle direkt irtibat kurma düşüncesine sahip olan Osmanlı Devleti, Mısır hatlarının kuzeydeki son merkezi olan El-Ariş ile Osmanlı şebekesinin güney ucu olan Gazze arasında bir bağlantı hattı inşa ederek telgraf erişimini daha geniş bir sahaya yaymak istemiştir. Bu çerçevede yapılan hazırlıklar ve inşa süreciyle 1864 yılında tamamlanan El-Ariş bağlantısı Mısır şebekesiyle Osmanlı şebekesini birbirine bağladı.[10] Söz konusu gelişmelerden altı-yedi yıl sonra Yemen'de başlayacak telgraf yatırımlarına kadar Osmanlı şebekesi daha güneye ilerleyemedi. Bu duraklama Yemen hatları için ileride zuhur edecek bağlantı güçlüklerinin temelini oluşturacaktı.

2. Yemen'de İlk Telgraf Hattı Projeleri

1871 yılında Ahmet Muhtar Paşa'nın askerî zaferleri neticesinde Yemen'de yeniden tesis edilen Osmanlı hakimiyetinin etkin ve seri bir haberleşme sistemine sahip olması amacıyla telgraf teknolojisinin kullanımı gündeme gelmişti. Bu hususta arşiv evrakı arasında tespit edilen en erken tarih Eylül 1871'dir. Uluslararası transit telgraf hatlarının merkezi olan Aden ile Yemen'in liman şehri Hudaydah arasında bir telgraf hattı inşa edilmesi Eylül 1871'de kararlaştırılmıştı. Projelendirilerek masraf hesapları dahi yapılan bu hat su sıkıntısı nedeniyle meskûn olmayan ve bedevi kabilelerin bulunduğu bir güzergâhtan geçeceği için inşasında zorluklar yaşanacağı düşüncesiyle Yemen idaresinin teklifi üzerine iptal edilmişti. Söz konusu teklifte iç kesimlerden ziyade, Hudaydah'dan sahil boyunu takiple Moha'ya kadar bir kara hattı inşa edilmesi ve Moha-Aden bağlantısının ise denizaltından geçirilecek kablo vasıtasıyla sağlanması yer almıştı. Bu yeni öneride Hudaydah Limanı'ndan Yemen'in merkezi San'a'ya da bir hat uzatılması yer almıştı. Ancak toplamda 100 saatlik[11] bir kara hattıyla 150 millik bir deniz bağlantısını içeren bu teklifin inşa masrafının pek fazla olması hayata geçirilmesine engel olmuştur.[12] Zira büyük masraflarla inşa edilecek bu projenin tek neticesinin Yemen ile Payitaht arasındaki haberleşmeyi hızlandırmak olacağı düşünülmüş ve bu nedenle o dönem için gereksiz görülmüştü. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere, 1871 yılında Yemen postaları Avusturya vapurlarıyla taşınmaya başlansa da 30-40 günde Yemen'e ulaşan mektupların daha hızlı ulaşması için geçici çözümler üretilmişti. Payitaht'tan Süveyş'e Posta-i Hidivî vapurları, oradan Aden ve Hindistan'a

9 Bilhassa Hidiv İsmail Paşa döneminde Mısır merkezleri arasında 5,000 mil uzunluğunda hatlar inşa edilmiş, 1871 yılına gelindiğinde Mısır'ın önemli şehir ve kasabalarının tamamında telgrafhaneler açılmıştı. Juan R. I. Cole. *Colonialism and Revolution in the Middle East: Social and Cultural Origins of Egypt's 'Urabi Movement* (Cairo: The American University in Cairo Press, 1999), 112.

10 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Mısır (İ.MTZ.(05)), 19/764 (H. 7 Safer 1280); Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 310/47 (H. 4 Rebiülevvel 1281).

11 Bir saatlik mesafe takribi 4 km olduğundan toplamda 400 kilometrelik bir hat.

12 San'a-Hudaydah-Moha kara hattı ve Moha-Aden denizaltı kablosunun satın alınacak eşya ve inşaat masrafı toplamları 1.950.000 frank olarak hesaplanmıştı. Halbuki inşa izni verilen ilk projenin toplam maliyeti 241.190 frank eşya ve direk masrafıyla aylık 22.000 kuruş memur maaşından ibaretti. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 44/1813, Belge 2 (H. 15 Cemaziyelahir 1289).

doğru seferler düzenleyen İngiliz vapurları veya Umman-ı Osmanî Acentesi vasıtası kullanılarak istenilen hıza erişilmişti.[13]

Masrafların karşılanamaması ve posta vapurlarının temin ettiği hızın ilk etapta yeterli görülmesi, Yemen vilayetindeki ilk telgraf girişimini akim bırakmıştı. Ancak 1872 yılı ortasında Yemen Vilayeti Defterdarlığı'ndan gelen bir yazıda telgraf hattı hazırlıklarının Yemen'de yeniden sürdürüldüğünü ve Hudaydah'da direkler dahi hazırlanarak Payitaht'tan gönderilecek memur ve eşyaların beklenildiğini bildiriyordu. Söz konusu talep üzerine yeniden Osmanlı bürokrasisinin gündemi haline gelen Yemen telgraf hattı, bahsedilen projelerin masraflı olması, denizaltı kablo bağlantılarının daimi tamir ihtiyacı, Aden merkezinin kullanılmasından ötürü İngilizlere ödenecek ücretler ve idarî zorluklar sebebiyle yeni arayışları başlatmıştı. Bu çerçevede Posta ve Telgraf Nezareti'ne havale edilen konu, farklı seçeneklerin değerlendirildiği ve devlet menfaatine en uygun projenin tasarlandığı görüşmelerden sonra yeni bir güzergâh ve projeyle Sadaret'e sunulmuştu. Posta ve Telgraf Nazırı Feyzi Bey'in teklifine göre, Yemen'de inşa edilecek hatların temel gayesi Payitaht ile hızlı haberleşme temini olduğundan Yemen'den kuzeye doğru inşa edilecek kara hatlarıyla Hicaz Vilayeti merkezleri üzerinden Osmanlı Telgraf Şebekesi'nin Suriye'de bulunan güney ucuna bağlanması "*mülken ve maslahaten"* en uygun olanıydı. Buna göre Şam'dan Muzeyrib mevkiine kadar uzatılmış olan Suriye hatlarına bağlanmak üzere Muzeyrib'ten hac kafilelerinin kullandığı güzergâh boyunca Tebük ve Medine'ye, Medine'den Kızıldeniz sahilindeki Yenbu'ya ve oradan sahil boyunu takiple Cidde[14]-Kunfudah-Hudaydah ve Hudaydah'dan da San'a'ya kadar bir hat inşa edilecekti.[15]

Söz konusu proje için Avrupa'dan satın alınacak eşyaların bedeli ve inşaat masraflarının[16], hattın büyüklüğü sebebiyle kabul edilebilir olması yanında en önemli sorun güvenlikti. Bu hususta dikkate değer bir öneri Suriye Valisi'nden gelmişti. Buna göre hattın güvenliği, bahse konu güzergâhta yaşayan aşiretlerden seçilecek maaşlı memurlar tarafından sağlanmalı, böylece telgraf telleri aşiretlerin tehdidinden de kurtarılmalıydı. Merkezden memurlar tayin etmektense bu uygulamanın daha makul masraflarla sonuçlanacağı da düşünülmüştü.[17] Bu düşüncenin

13 Söz konusu vapurlar Aden'e ulaştırdıkları mektupları orada bulunan ve Osmanlı memuru olduğu anlaşılan Hasan Ali Bey'e ulaştırıyor, Hasan Ali Bey ise mektupları kara yoluyla San'a'ya naklediyordu. Aynı yol San'a'dan Payitaht'a gönderilen resmî yazılar için de geçerliydi.

14 Projeye göre Cidde'den çekilecek bir kol iç kesimde yer alan Mekke'ye uzatılacaktı. Böylece kutsal merkezler de doğrudan Payitaht ile haberleşebilecekti.

15 BOA., İ.MMS., 44/1813, Belge 2 (H. 15 Cemaziyelahir 1289).

16 Muzeyrib'ten San'a'ya kadar çekilecek hat için 400,000 kg'dan fazla tel ve lazım olan sair eşyalar yanında 30 adet Siemens telgraf makinesi alınması planlanmıştı. Tüm eşyaların nakliye ve satın alma bedelleri 8.232.934 kuruş olarak tahmin edilmişti. Meblağın büyük olmasına rağmen, alınan kararlarda özellikle, hac güzergâhına inşa edilecek bu hattın Anadolu ve Rumelili hacılar tarafından akrabalarıyla iletişim maksadıyla sıkça kullanılacağından gelirlerinin yüksek olacağı belirtilerek yapılan harcamının kısa zamanda telafi edileceği vurgulanmıştı. BOA., İ.MMS., 44/1813, Belge 5.

17 Güvenliğin temini için bahse konu aşiretlerden 125 çavuş ve 10 başçavuş tayini öngörülürken, hat üzerinde açılacak telgrafhane ve pusula merkezlerinde görevlendirlecek müfettiş, müdür, muhabere memuru ve diğerleri için toplamda aylık 120.500 kuruş maaş ödenmesi planlanmıştı. İlerleyen yıllarda bölge halkının telgraf teknolojisini öğrenmesiyle yerel memurlar tayiniyle bu masraf kaleminin de azalacağı hesaplanmıştı. BOA., İ.MMS., 44/1813, Belge 6.

temelinde maaş ödemelerinin azaltılması değil, telgraf hattının aşiretlerin saldırısından âzâde kılınması yatıyordu. Zira hatlar için birinci tehdit, sair bölgelerde olduğu gibi aşiretlerin saldırılarıydı. Güvenlik sorumluluğu aşiret üyelerine devredildiğinde tabiatiyle aşiretin sair mensupları da kontrol altına alınmış olacaktı.

Muzeyrib-San'a projesi, onaylanmadan önce Encümen-i Hâs-ı Vükelâ'da da tartışılmış ve kabul görmüştü. Encümen üyelerinin projenin devlet, bilhassa Yemen ve Hicaz vilayetleri açısından ne denli önemli olduğuna vurgu yaptıkları kararda, Yemen Vilayeti'nin sair bölgelerle eşdeğer tutularak burada yapılacak tanzimat ve ıslahat çalışmalarında önemli hususlardan birisi mahallî idarecilerle merkez arasında tesis edilecek hızlı ve kolay haberleşme ağı olarak belirtilmişti. Yemen'in telgraf hatlarına olan ihtiyacı konusunda da Osmanlı idarecilerinin bakış açısını öğrenmemize vesile olan bu kararda, yapılacak ıslahatlardan sonra malî ve idarî sistemi elden geçirilecek olan bölgede ticaretin gelişeceği, bu nedenle mekanik vasıtalara olan ihtiyacın artacağı belirtilmişti. Bu durumda Payitaht ile olan haberleşmesi gecikmeli yapılabilecek olan Yemen'in telgrafla devlet merkezine bağlanmasının önemli olduğu vurgulanmıştı. Projenin tamamlanmasıyla aynı menfaatlerin Hicaz Vilayeti'ni de alakadar edeceği fikrinde olan encümen üyeleri, kutsal merkezlerin haberleşme ağının yabancı şirketler vasıtasıyla sağlanmasının devletin şanına yakışmayacağı vurgusuyla, yeni projenin bölgedeki Osmanlı Devleti hakimiyetini daha da güçlendireceği görüşünü benimsemişti. Bu çerçevede, Yemen ve Hicaz haberleşmesinin yabancı şirketler tekelinden kurtarılarak doğrudan doğruya saltanat-ı seniyye hatlarıyla sağlanmasının en önemli icraat olacağına dikkat çekilmişti.[18] Bu olumlu düşünceler çerçevesinde hattın inşa çalışmalarının başlatılması için 17 Eylül 1872'de onay çıkmış, Mekke-i Mükerreme Emiri'ne, Medine Muhafızı'na, 5. Ordu Müşiri'ne, Halep, Suriye ve Yemen valilerine emirler verilmiş, projenin yürütülmesi için de Maliye ile Posta ve Telgraf Nezaretleri görevlendirilmiştir.[19]

Kâğıt üzerinde oldukça makul ve uygulanabilir görülen bu projenin hayata geçirilmesi çok zordu. Nitekim karar üzerinden altı ay geçmesine rağmen Yemen'de görev yapacak memurlar henüz atanmamıştı. Bunun sebebi, Osmanlı maliyesinin yaşadığı güçlükten başka bir şey değildi. Bu durum vilayetin telgraf memuru ve eşyalarının gönderilmesi husundaki ısrarı karşısında konunun halen Maliye Nezareti'nde tartışılıyor olduğunun bildirilmesinden anlaşılmaktadır.[20] Projenin inşa edilmesi kararından geri adım atılmadığı halde, Maliye Nezareti'nin bütçe imkânları çerçevesinde projenin kısım kısım inşa edilmesi yolunu seçtiği ve bütününün uzun sürede tamamlanmasının planlandığı görülmektedir. Çünkü, ithal edilmek zorunda olunan teknik malzemelerin ve kilometrelerce devam edecek kapsamlı hat için gerekecek inşaat, nakliye, işçi masraflarının tek seferde karşılanması büyük bir yüktü.

18 BOA., İ.MMS., 44/1813, Belge 1 (H. 13 Receb 1289).
19 BOA., İ.MMS., 44/1813, Belge 8 (H. 14 Receb 1289).
20 BOA., A.MKT.MHM., 450/2 (H. 16 Muharrem 1290); BOA., A.MKT.MHM., 452/50 (H. 18 Safer 1290).

1873'te Ahmed Eyyûb Paşa'nın Yemen Valisi tayin edilmesi üzerine Yemen'e hareket edecek valinin maiyetine telgraf memurlarının da dâhil edilmesiyle ilk önemli girişim yapılmıştı.[21] Valinin göreve başlamasıyla birlikte proje kararından takriben bir yıl sonra inşaat için gerekli bazı eşyanın hala Yemen'e gönderilmemiş olması, hatların inşasını daha da geciktirirken Ahmet Eyyûb Paşa'nın bu husustaki talepleri Yemen hatlarının inşasını mümkün kılmıştı.[22]

1874 yılı sonlarında, inşası tamamlanan Yemen hatlarının Aden üzerinden Payitaht ile irtibat kurması için çaba gösteren Bâb-ı Âli, bahse konu büyük projenin tamamlanması konusunda daha fazla gayret göstermeyeceğini açığa vurmuş, Yemen merkeziyle önemli birkaç mevkinin kendi arasında ve başkentle irtibatıyla yetindiğini göstermişti. Aden telgraf ofisinin kullanılması için Londra Sefiri Musurus Paşa aracılığıyla başlatılan girişimde, Eastern Telegraph Company (ETC) Direktörü James Anderson ile yazışmalar yapılmış ve Bâb-ı Âli'nin ilk hedefinin en kısa sürede Yemen ile Payitaht arasında direkt bir bağlantı kurmak olduğu belirtilmişti. Bu amacın elde edilmesi akabinde Aden'e doğru hatlar inşa etmenin de Osmanlı Devleti'nin niyetleri arasında bulunduğunu belirten Musurus Paşa, şimdilik Aden'de bir Osmanlı memuru bulundurulmasını, Aden'e gelen ve giden telgrafnamelerin bu memur vasıtasıyla Yemen'e ve Yemen'den Aden'e ulaştırılmasını istemişti.[23] Yemen-Payitaht haberleşmesinde büyük kâr elde edecek olan şirket direktörü J. Anderson teklifi memnuniyetle karşılamış ve kabul etmişti.[24]

1875 yılı itibariyle Yemen ile Payitaht arasındaki telgraf teatisinin Aden ofisi üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmasıyla Bâb-ı Âli'nin ikinci hedefi olan Aden'e kadar bir hat çekilmesi işine ağırlık verildiği görülmektedir. Ancak gerek Aden kuzeyindeki Osmanlı-İngiliz sınır anlaşmazlıkları gerekse İngilizlerin bölgedeki aşiretleri himaye ederek Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması bu sahada inşa faaliyetleri yürütülmesini güçleştirmişti. Öyle ki Yemen Valiliği'nden gönderilen raporda Taiz-Aden arasına inşa edilmeye çalışılan telgraf hattının İngilizler tarafından kışkırtılan ve bilhassa Laheç bölgesinde bulunan aşiretlerin saldırısına maruz kaldığı belirtiliyordu. Özellikle daha önce yakalanıp hapsedilse de İngilizler yardımıyla salıverilen Katabah Kazası'nın Dalia Nahiyesi şeyhi olan Emir Ali Makbul'un adamlarıyla birlikte civarda baskınlar yaptığı, devlet bina ve mallarını tahrip ettiği aktarılıyor, bu saldırıların önlenmesi için bölgeye askerî birlikler sevk edilmesi gerekliliği de başkente bildiriliyordu. Bunun üzerine girişim başlatan Hariciye Nazırı Zarifi Paşa, Musurus Paşa vasıtasıyla Lord

21 BOA., A.MKT.MHM., 455/99 (H. 7 Rebiülahir 1290).

22 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR.TO.), 551/6 (M. 11 Eylül 1873).

23 Aden'de bir Osmanlı telgraf memuru bulundurulması hususunda şirketten önce İstanbul İngiliz Sefareti'ne müracaat edilse de, Aden'de yabancı devlet vatandaşlarının ikametine İngiltere dışındaki devletlerin karar veremeyeceği şeklinde cevap alınmış ve Aden telgraf ofisinin Eastern Telegraph Company'e ait olduğu, memur bulundurmak için şirkete müracaat edilmesi gerektiği belirtilmişti. BOA., HR.TO., 249/39 (R. 11 Teşrin-i evvel 1874). Yemen'de ikamet edecek Osmanlı memurunun Aden ETC ofisinde görev yapmayacağı ve sadece ofise gelen ve ofisten gönderilecek telgrafnameleri alıp vermek üzere Aden'de ikamet edeceği belirtilmişti. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti, Londra Sefareti (HR.SFR.(3).), 220/41 (M. 24 Aralık 1874); BOA., HR.SFR.(3)., 219/81 (M. 17 Aralık 1874).

24 BOA., HR.SFR.(3)., 219/81. (M. 17 Aralık 1874)

Derby nezdinde girişim başlatılmasını ve özellikle Laheç aşiretleriyle Emir Ali Makbul'un İngilizlerce zabt u rabt altına alınmasını talep etmişti.[25]

Bâb-ı Âli, 1875'te ikinci kez İngiltere'nin İstanbul Sefiri Henry Elliot[26] nezdinde Yemen hatlarının Aden'e bağlanması için girişim başlatmış, ancak bundan da netice alınamamıştı. Bunun üzerine 1878'te aynı teklif yenilenmişti. Yapılan bu son teklifte sefaret tarafından Hariciye Nezareti'ne verilen red cevabında, Lord Derby'nin Aden'in kuzeyinde bulunan dokuz aşiretin Osmanlı Devleti'nin değil asker, sivil memurlarını dahi bölgeye sokturmayacağı ve böyle bir girişimde 1873'te yaşanan çatışmaların yeniden alevleneceği kaygısını taşıdığı bildirilmişti. Osmanlı Devleti'ne Taiz-Aden bağlantısından vazgeçmesi telkin edilirken, masraflarını karşılaması şartıyla, Moha ile Aden arasına bir denizaltı bağlantısı için İngiltere'nin yardım edebileceği de teklif edilmişti.[27] Alınan bu cevapla Osmanlı Devleti Yemen hatlarını kara yoluyla Aden'e bağlama ısrarından vazgeçerek bir kez daha böyle bir teklifi gündeme getirmemiştir. Tüm girişimlere rağmen bölgedeki sorunların bitmemesi ve on yıllarca sürede Taiz-Aden arasına telgraf hattı döşenememesi, tamamıyla İngiltere ve ETC'nin bu hususta isteksizliğinden kaynaklanmıştı. Öyle ki Yemen ile Bâb-ı Âli'nin hızlı ve kolay iletişim kurması İngiltere'nin Aden ve çevresindeki menfaatine bir tehdit olarak görülmüştür. ETC ise deniz altında kablolarını kullanmak zorunda olan Osmanlı Devleti'nden elde ettiği geliri kaybetmek istememiştir.

1875 yılına kadar San'a'dan Hudaydah'a ve Hudaydah'dan Zebid ve oradan güneydeki Taiz'e kadar uzatılmış olan Yemen hatlarının, Taiz-Aden bağlantısının mümkün olmamasıyla, Hudaydah'dan kuzeye doğru inşasına devam edilmişti. Vilayet dâhilindeki önemli bölge ve şehirlerin vilayet merkezi olan San'a ile hızlı ve kolay haberleşmesinin temin edilmeye çalışıldığı bu inşa faaliyetlerinde ilk projelendirilen Muzeyrib-San'a güzergâhından farklı merkezlere hatlar uzatıldığı görülmektedir. Bu husus söz konusu büyük projenin kısa sürede rafa kaldırıldığını göstermekle birlikte, Yemen dâhili hatlarının geliştirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Dâhili hatların inşaat işleri ve bunların muhasebesi ilk etapta San'a Telgraf Müdürü uhdesine verilse de iki işin tek elden yürütülmesinin istenilen hız ve faydayı sağlayamayacak olması nedeniyle, Yemen'in uzaklık ve önemi de göz önüne alınarak buraya bir telgraf müfettişi tayin edilmişti.[28] 1875 yılı sonunda göreve başlayan müstakil müfettiş marifetiyle telgraf hattı inşaatları hızlanmış, özellikle yeni vali Mustafa Asım Paşa'nın Asir bölgesinde bulunan ve askerî önemi haiz merkezlere telgraf hattı çekilmesi yönündeki talepleri doğrultusunda Haziran 1876'da Hudaydah'dan kuzeydeki Luhayyah'a bir hat uzatılmıştı. Hudaydah-Luhayyah arasındaki Zeydiye'de ve Hudaydah-San'a arasındaki Menaha'da da birer merkez açılmıştı.[29] Bir yıl

25 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS.), 90/5 (H. 27 Ramazan 1291).

26 Sir Henry Elliot'un İstanbul'da sefir olarak görev yaptığı dönem için bkz. Mithat Aydın, "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı", *OTAM*, 18 (2005), 21-49.

27 BOA., HR.TO., 253/19 (M. 23 Mart 1878).

28 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Dahiliye (İ.DH.), 712/49798 (H. 6 Zilkaade 1292); BOA., A.MKT.MHM., 479/24 (H. 29 Şevval 1292).

29 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Şura-yı Devlet (İ.ŞD.), 31/1514 (H. 23 Cemaziyelevvel 1293).

sonra ise Asir hatlarının inşaatı tamamlanarak Luhayyah'daki telgraf teli Ebuariş'e, oradan Mihail'e uzatılmıştı. Mihail'den iç kesimlere çekilen hat Asir Sancağı merkezi olan Ebha'ya kadar inşa edilmişti. Ters istikamette, sahile doğru çekilen diğer bir kol ise önemli bir liman kasabası olan Kunfudah'a uzatılmıştı. Hatlar henüz ikmal edilmemişken, buralarda açılacak merkezlere Mayıs 1877'de memurlar tayin edilmiş, böylece göreve başlayacak memurların inşaatların hızlıca tamamlanmasına katkı sağlaması planlanmıştı.[30]

İnşası tamamlanan Yemen Vilayet şebekesinin büyütülmesine yönelik uzun yıllar herhangi bir girişim yapılmamış, 1883'e kadar açılmış olan dâhili merkezler ve özellikle San'a'nın Payitaht ile direkt irtibatı kurulamamıştı. Arşiv evrakı, döneme ait telgraf hattı haritaları[31] ve Yemen Salnameleri'nden[32] teyit edildiği üzere 1885'lerde Yemen'de, Yemen Vilayeti Posta ve Telgraf Müdürü'ne bağlı olarak telgrafhane bulunan, bu sayede vilayet merkeziyle hızlı ve kolay haberleşme imkânı bulunan merkezler şunlardı: Hudaydah, San'a, Zebid, Taiz, Luhayyah, Zeydiye, Menaha, Ebha, Mihail, Kunfudah.

1872'de projelendirilen Muzeyrib-San'a telgraf hattının Yemen Vilayeti dâhilindeki kısmı, bazı farklılıklarla beraber, 1883'e kadar adım adım tamamlansa da söz konusu projenin ikinci ayağı olan Hicaz hatlarında hiçbir gelişme yaşanmamıştı.[33] Sultan Abdülaziz döneminde onaylanan bu projenin hayata geçirilmesi şüphesiz Osmanlı maliyesinin yaşadığı iflas ve zorluklardan etkilenmişti. Yemen ve Hicaz'da telgraf hatları inşa etmek ve Kızıldeniz bölgesinde haberleşme tekelini yabancılardan kurtarmak gayesiyle Sultan II. Abdülhamid döneminde bu hatların tesisi için yoğun çaba sarf edildiği görülmektedir.[34] Yukarıda bahsedildiği üzere, Yemen'de, Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçtiği 1876 yılına kadar oldukça sınırlı sayıda telgraf hattı inşa çalışmaları yapılmışken, özellikle Doksanüç Harbi ertesinde Yemen şebekesinin, bilhassa askerî merkezlerde, geniş bir sahaya yayıldığı, Yemen hatları akabinde de Hicaz bölgesi merkezlerine önem verildiği görülmektedir. Nitekim Yemen hatlarının tamamlanması aşamasında telgrafın sağladığı kolaylık ve faydaların Hicaz'a da sunulması gayesiyle Mekke-i Mükerreme Emiri'nden talepler olmuş, Hicaz merkezlerinin Yemen'e veyahut Kızıldeniz'in karşı sahilindeki Sevakin'e bağlanması istenmişti.[35]

30 BOA., İ.ŞD., 34/1696 (H. 5 Cemaziyelevvel 1294).

31 Asya-i Osmani Telgraf Haritası (1881). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Haritalar (HRT.h.), 364. Asya-i Osmani Telgraf Haritası (1889). BOA., HRT.h., 366.

32 *Yemen Sâlnâmesi*, Birinci Def'a (Muharrir Hamid Vehbi – Baskı yeri yok.) Hicri 1298, 92; *Yemen Sâlnâmesi*, İkinci Def'a (Muharrir Hamid Vehbi – Baskı yeri yok.) Hicri 1299, 89.

33 Bkz. Asya-i Osmani Telgraf Haritası (1881). BOA., HRT.h., 364.

34 Mostafa Minawi, "Telegraphs and Territoriality in Ottoman Africa and Arabia during the Age of High Imperialism", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18/6, 581.

35 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Şura-yı Devlet (ŞD.), 2254/15 (H. 5 Şevval 1296); BOA., ŞD., 2253/19 (H. 6 Rebiülevvel 1296). Hicaz Salnameleri'nde de görüldüğü üzere 1884 yılında Cidde ve Mekke telgrafla bağlanarak buralarda birer telgrafhane açılmış, 1882'de alınan kararlarla da Cidde'nin denizaltı kablosuyla Sevakin'e bağlanması için çaba sarf edilmişti. *Hicâz Vilâyeti Sâlnâmesi*, Birinci Def'a, Hicâz Vilâyet Matbaası, 1301 (1884), 88; *Hicâz Vilâyeti Sâlnâmesi*, İkinci Def'a, Hicâz Vilâyet Matbaası, 1303 (1886), 65. Medine-i Münevvere'ye telgraf hattının uzatılması ise 1901 yılına kadar gecikmişti. Telgraf hattının Medine'ye bağlanması nedeniyle Medine'de yapılan dua merasimi fotoğrafı için bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Fotoğraflar (FTG.f), 1294.

3. Payitaht ile Kesintisiz Bağlantı Arayışları ve Çözümler

1881 yılına kadar Yemen'de tesis edilen telgrafhanelerin en önemli sorunu Payitaht ile kesintisiz bağlantı kuramamaktı. Yemen hatlarının Aden'de bulunan ETC ofisine bağlanması ise yerel aşiretler ve bilhassa İngiltere'nin tavrı sebebiyle mümkün olmamıştı. Yemen hatlarının Hicaz Vilayeti merkezlerinden geçirilecek kara hattıyla Osmanlı şebekesine dâhil edilmesi fikri de Asir Sancağı'nda bulunan aşiretlerin Ebuariş-Mihail arasındaki bağlantıyı daimi olarak kesintiye uğratmaları sebebiyle gerçekleşememişti.[36] Söz konusu durum vilayetle başkent yazışmalarının gecikmeli olarak teatisini zorunlu kılarken, özellikle malî ve askerî konuların seri bir şekilde yürütülmesinde aksaklıkları beraberinde getirmişti. Vilayetin önemli şehirlerinin tamamında telgrafhane bulunmaması o merkezlerle irtibatı daha da güçleştiriyor, bilhassa hazinenin acil ve önemli işlemleri yürütülemediğinden maddi kayıplar gündeme geliyordu. 1881'de Payitaht-San'a arasındaki telgraf trafiği şu şekilde cereyan etmekteydi; Payitaht'tan Osmanlı şebekesiyle Mısır hatlarına gönderilen bir telgrafname Süveyş'te ETC kablosuna nakledildiyor ve denizaltı hattıyla Aden'e ulaşıyordu. Seri bir şekilde Aden'e gelen telgrafname direkt bağlantı olmaması sebebiyle hususî görevlilere veriliyor, 10-12 gün gibi bir gecikmeyle vilayet merkezine ulaştırılıyordu.[37] Yemen ile Payitaht arasındaki teatinin Aden üzerinden yapılması sadece zaman problemini değil, telgrafların içeriğinin İngilizlerce öğrenilmesi, bunun yanında farklı surette havale edilme riskini de beraberinde getiriyordu.[38] Aden'de bulunan telgraf memurları doğrudan İngiliz hükümeti memuru olmayıp ETC'ye bağlı olsalar da firmanın İngiliz emperyalizminin yaygınlaşması ve güçlenmesi gayesiyle devlet yardımlarıyla kurulduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu ihtimalin gerçekleşmesi şaşırtıcı bir sonuç değildi.[39] Bu riskler, Osmanlı Devleti'ni Yemen ile doğrudan irtibat kurma konusunda çözümler bulmaya zorluyordu.

3.1. Cidde-Sevakin Denizaltı Kablosu

Yemen'in Payitaht ile kesintisiz iletişimi için Şura-yı Devlet Tanzimat ve Nafia Dairelerinde uzun görüşmeler yapılsa da Aden alternatifinin ortadan kalkması yeni yollar arayışını gerekli kılmıştı. Bu konuda bir karara varmak maksadıyla Posta ve Telgraf Nazırı ile doğrudan müzakere eden Sadrazam Said Paşa, Kızıldeniz'deki ETC kablosunun uygun bir mevkiinden Hudaydah'a bağlantı yapılması fikrinin araştırılmasını istemişti. Telgraf Nazırı ise cevabında zorlu ve maliyetli olacağı gerekçesiyle söz konusu fikirden vazgeçilerek farklı alternatiflerin

36 Asya-i Osmani Telgraf Haritası (1881). BOA., HRT.h., 364. Asya-i Osmani Telgraf Haritası (1889). BOA., HRT.h., 366.

37 BOA., ŞD., 288/9 (H. 20 Rebiülevvel 1298).

38 Örneğin, isyanlar ve Yemen ahalisinin kışkırtılmasında rolü olduğu bilinen İngiliz görevliler hakkında tedbir alınmasıyla ilgili vilayet ve Payitaht arasındaki telgraf teatisinde sıkıntılar yaşanmıştı. Yahya Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), 159.

39 Eastern Telgraph Company hakkında detaylı bilgi için bkz. "The Evolution of Cable & Wireless, Part 2 by Bill Glover". Erişim 20.10.2021. http://atlantic-cable.com/CableCos/CandW/Eastern/index.htm

düşünülmesini istemişti.[40] Buna göre ETC kablosundan Cidde'ye bir bağlantı yapılması, Hudaydah'dan karşı sahildeki Musavva'ya bir kablo çekilerek Mısır şebekesine ulaşılması veya Cidde-Sevakin arasına bir kablo çekilerek Hicaz'ın Mısır şebekesine bağlanması, akabinde de Hicaz-Yemen kara hatlarının birleştirilmesiyle hem Hicaz hem de Yemen merkezlerinin direkt bağlantısının kurulması daha uygun olacaktı.[41] Said Paşa bu önerilere karşın Hudaydah'a kablo uzatılması fikrinde ısrar ederek bu hususdaki sorularını yenilese de Telgraf Nazırı'nın menfi açıklamalarından tatmin olmuş, teknik olarak en uygun alternatifin belirlenmesi ve müzakere edilmesi emrini vermişti. Posta ve Telgraf Nezareti meclisinde yapılan değerlendirmeler sonucunda Cidde-Sevakin arasına hükümet tarafından bir kablo bağlanması fikri uygun bulunmuştu. Bu kablo için yapılan ihaleye Siemens, Eastern Telegraph ve Henle fabrikaları katılsa da Siemens'in İstanbul temsilcisi Boyacıyan Agop'un sunduğu şartların makul görülmesiyle Siemens firmasıyla anlaşmaya gidilmişti.[42] İhalenin Siemens'e verilmesi, Osmanlı sularında deniz altı kablolarıyla tam bir hakimiyet kuran ETC tekelinin kırılması hususunda II. Abdülhamid'in hassaten yürüttüğü bir politika olarak okunması da mümkündür.[43]

Cidde-Sevakin projesi Meclis-i Vükela'da görüşülerek hattın Siemens'e yaptırılması onaylanmıştı.[44] Ancak hattın bu haliyle sadece Hicaz bölgesine hitap edeceği, bu nedenle Cidde-Kunfudah arasına toplam masrafı 600.000 kuruş olacak olan kara hattının da yapılarak Yemen hatlarının kısa sürede Cidde'ye bağlanması karara eklenmişti. Nisan 1882'de alınan bu karar doğrultusunda, idaresindeki telgraf hatlarının transit olarak kullanılacak olmasından ötürü Mısır Hidivliği'ne de haber verilmişti.[45]

Hızla başlayan çalışmalar Eylül 1882'de tamamlanmış ve Cidde-Sevakin kablosu kullanıma açılmıştı. Ancak hattın inşası devam ederken İngilizlerin Mısır'ı işgal ederek bölgede hakimiyet tesis etmesi söz konusu kabloyu henüz açılmadan kullanılamaz hale getirmişti. Zira Gazze'den El-Ariş'e uzanan Osmanlı hatları El-Ariş'ten Kantara isimli merkeze aktarılıyor ve oradan Süveyş merkezine ulaşıyordu. Temmuz ayında İngilizler Kantara mevkiini işgal ederek buradaki hatları telgraf trafiğine kapatmıştı.[46] Bu surette, ne kara hatlarıyla Sevakin'e ne de ETC kablolarına nakledilemeyen Osmanlı telgrafları adresine ulaştırılamıyor ve tabiatıyla Osmanlı Devleti'nin Yemen Vilayeti'yle telgraf irtibatı kopmuş oluyordu. Bu hususta diplomatik girişimler başlatan Bâb-ı Âli, Londra Sefiri Musurus Paşa vasıtasıyla Lord Granville nezdinde girişim başlatarak

40 Kablodan Hudaydah'a bir bağlantı yapmak için çift yönlü olmak üzere 90 millik bir kablo gerekecek, ETC'den onay alınması ve talep edilmesi halinde bağlantı ücreti verilecekti. Ayrıca 90 millik bir kablo ETC'nin Aden-Süveyş kablosu mesafesine ekleneceğinden gönderilecek her bir telgrafın ücreti daha pahalı olacaktı.

41 Söz konusu alternatifler harita üzerinde de gösterilmişti. Bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 15/26, Belge 3 (H. 13 Cemaziyelevvel 1299).

42 BOA., Y.A.RES., 15/26, Belge 5 (H. 29 Muharrem 1299).

43 Nitekim bu konuda hem Ege Denizi hem de Karadeniz'de Alman telgraf şirketleriyle işbirliklerine gidilmişti. Bkz. Çakılcı, "Osmanlı Devleti'nde Denizaltı Telgraf Hatları ve Eastern Telegraph Company", 301-302.

44 Behice Tezçakar Özdemir, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Siemens Tarihi* (İstanbul: 2016), 70.

45 BOA., Y.A.RES., 15/26, Belge 2 (H. 13 Cemaziyelevvel 1299).

46 Süleyman Kızıltoprak. *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 107.

telgraf hatlarının açılmasını talep etmişti. Osmanlı Devleti'ne verilen cevapta Mısır'daki harekatın devam etmesi sebebiyle Mısır güçlerinin sair devletlerle irtibatının kesilmesinin zorunlu olduğu gerekçe gösterilerek telgraf hatlarının açılmasının mümkün olmadığı ve ne zaman açılacağının da belirsiz olduğu bildirilmişti.[47] Lord Granville, Osmanlı Devleti'nin Yemen'e göndereceği telgrafları Port Said merkezine ulaştırması halinde, bölgedeki İngiliz yetkililerin söz konusu telgrafları bir vasıtayla Süveyş'e aktarabileceğini, bu suretle İngiltere'nin Yemen'le irtibata yardım etmiş olacağını belirtmişti.[48] Bu yardım ETC'nin Akdeniz ve Kızıldeniz şebekesi dikkate alınarak incelendiğinde, İngilizlerin Osmanlı şebekesinin kullanımını azaltarak ETC kablolarının önemini artırma maksadını taşıdığını düşündürmektedir. Nitekim Payitaht'tan Girit'e ve oradan İskenderiye'ye kadar bağlanan ETC kabloları İskenderiye'yi de Port Said'e bağlıyordu. Londra'nın yardımı kabul edildiği takdirde Hicaz ve Yemen'e gönderilecek telgraflar için Osmanlı kara hatları kullanılamayacak ve ETC'nin denizaltı kablolarına mecbur kalınacaktı. Bu suretle şirketin büyük kâr elde etmesi söz konusuydu. Musurus Paşa en azından Yemen ve Hicaz'dan gelen telgraflar için Mısır şebekesinin kullanımına izin verilmesini talep etse de bu hususta Londra'nın kararının kesin olduğu belirtilmiş ve talep reddedilmişti.[49]

Eylül 1882'de açılan Cidde-Sevakin hattı İngiliz işgali nedeniyle bir süre kullanılamadı.[50] Ancak Cidde'den Kunfudah'a kadar planlanan ve Yemen şebekesine bağlantı amacı taşıyan proje de bir türlü hayata geçirilememişti. Asir bölgesinde bulunan aşiretler yeni hatlara engel olurken, Kunfudah-Mihail-Ebha arasında bulunan hattı da zaman zaman tahrip ediyor ve özellikle Kunfudah bağlantısı etkisiz bırakılarak Asir Sancağı merkezinin sahille olan irtibatı kesiliyordu.[51] Sonuç olarak Cidde-Sevakin hattı Hicaz yanında bilhassa Yemen şebekesinin merkeze bağlanması amacıyla inşa edilmiş olsa da bu maksad hasıl olamamıştı.[52]

47 Telgraf hatlarının tatil edilmesiyle en fazla zararı Osmanlı Devleti görmüştü. İngilizlerin buradaki gayesi Urabî Paşa'nın İskenderiye ve Kahire ile irtibatının kesilmesi yanında Payitaht ile olan doğrudan iletişimini de koparmaktı. Kızıltoprak. *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887),* 107.

48 BOA., HR.SYS., 946/8 (M. 19 Eylül 1882).

49 BOA., HR.SYS., 946/8.

50 1883 yılında Mısır şebekesi İngiliz kontrolünde işletmeye açılsa da Kasım 1883'te Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın şikayetinden anlaşıldığı üzere, Sudan tellerindeki sorunlar nedeniyle telgraflar gecikmeli olarak gönderiliyordu. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Perakende, Umumi Maruzat (Y.PRK. UM.), 6/31 (H. 27 Muharrem 1301). Bu tarihlerde Sudan topraklarında İngilizler ile Mehdi Hareketi taraftarları arasında yaşanan çatışmalar da haberleşme güvenliğine tesir etmiş olmalıdır. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Özdağ, "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", *OTAM*, 42 (2017), 119-160.

51 Aşiretlerin saldırıları nedeniyle on yıl sonra (1891) dahi bağlantılar gerçekleştirilememişti. San'a'dan Asir Sancağı merkezi olan Ebha'ya gönderilen telgraflar, San'a'dan Luhayyah'a kadar hat üzerinden gelerek Luhayyah'dan Kunfudah'a kadar olan bölge kayıklarla sahil boyundan dolaştırılıp nakledliyor, Kunfudah'dan Ebha'ya yollanıyordu. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1903/125 (R. 5 Kanun-ı evvel 1307).

52 Cidde-Sevakin kablosunun tamamlanmasıyla Yemen hatlarının da şebekeye dâhil edildiği yanılgısı literatürde yaygındır. Örneğin bkz. Yakup Bektaş, "The Sultan's Messenger: Culturel Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847-1880", *Technology and Culture*, 41/4 (October 2000), 694. Ekici ise bildirisinin bir kısmında Cidde-Sevakin hattının açılmasıyla Yemen-Payitaht bağlantısının kurulduğunu belirtse de çalışmanın sonuç bölümünde bu hatayı düzeltmiştir. Ekici, "Yemen'de Telgraf Hatları ve Merkezlerinin İnşası", 66, 71.

1885 yılında Sevakin merkezinde yaşanan transfer sorunları nedeniyle Hicaz Valisi Osman Nuri Paşa şikayetini Bâb-ı Âli'ye bildirirken alternatif hatlar için de öneriler sunmuştu. Ayrıntılı bir raporla[53] Hicaz Vilayeti'nin kalkındırılması için yapılması gerekenleri Temmuz 1885'de de başkente ileten Osman Nuri Paşa, Sevakin'deki Türkçe muhabere memurlarının ehliyetsiz olması nedeniyle gönderilen şifreli telgrafların çözülemeyecek şekilde karıştırılmasına sebep olduğunu belirtiyordu. Valiye göre, telgraflar şifresiz gönderildiğinde ise Hicaz ve Yemen'e dair önemli meseleler İngiliz memurlar tarafından okunmakta ve bazen kasıtlı olarak geciktirilmekteydi. İşte tüm bu sorunların çözümü için Cidde-Sevakin kablosunun denizaltından çıkartılarak Yenbu'ya doğru uzatılması, bağlanacak ek kablonun Akabe'ye çekilmesi oradanda Osmanlı şebekesine uzatılacak kara hattıyla Hicaz hatlarının yabancılar elinden kurtarılması teklif edilmişti. Osman Nuri Paşa, ileride Cidde'den Hudaydah'a uzatılacak başka bir hatla Yemen merkezlerinin de Osmanlı şebekesine dâhil edilebileceğine vurgu yapmıştı.[54] Ancak bu tekliflerin hiçbiri hayata geçirilmeyecek ve Cidde-Sevakin hattı yeni yapılacak diğer bir bağlantının ihtiyat hattı olarak kullanılmaya devam edecektir.

3.2. John Pender'in Teklifi

Yemen'in doğrudan Osmanlı şebekesine dâhil edilmesi talep edilse de bunun için gerek aşiretlerin saldırısı gerekse hazinenin yetersizliği engel teşkil etmeye devam etmişti. Osmanlı Devleti'nin bu amacından haberdar olan Eastern Telegraph Company direktörü John Pender 1888'de Sultan II. Abdülhamid'e bir teklif iletti. Bizzat Payitaht'ta bulunduğu sırada söz konusu teklifini hazırlayan John Pender, teklifte şirketinin Cidde ile Kunfudah ve Hudaydah'ı birbirine bağlayacak bir denizaltı kablosunu ücret talep etmeden inşa edebileceğini belirtmişti. "Kablo Kralı" olarak isimlendirilen ve Britanya İmparatorluğu'nun etkin, kolay ve hızlı haberleşme ihtiyaçlarına çözümler üretmesiyle tanınan John Pender, dünyadaki büyük güçler mücadelesinde Britanya menfaatlerine hizmet eden önemli bir aktördü.[55] Bu misyonuyla ilintili olarak Yemen konusunda Osmanlı Devleti'ne sunduğu tekliflerin arka planında farklı stratejik hedefler mevcuttu. 4-5 ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirmeyi taahhüd ettiği Cidde-Kunfudah-Hudaydah kablo projesi karşılığında Üsküdar[56]'dan başlayarak Anadolu'nun içlerinden geçip Bağdat ve Fao'ya kadar uzanan, Hindistan-Avrupa haberleşmesinde alternatif olarak kullanılan

53 Osman Nuri Paşa raporunda Hicaz ve Yemen bölgelerinde telgraf ve sair bayındırlık yatırımlarının gerekliliği üzerinde durarak bunlar neticesinde elde edilecek faydaları izah etmişti. Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18/29 (1996), 21-22.

54 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Perakende, Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.), 1/88 (H. 13 Ramazan 1302).

55 John Pender ve telgraf şirketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çakılcı, "Osmanlı Devleti'nde Denizaltı Telgraf Hatları ve Eastern Telegraph Company", 297-299.

56 Üsküdar'ın Osmanlı telgraf şebekesindeki konumu ve önemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, *Bildiriler,* I (İstanbul: 2017), 131-149.

hattın işletim imtiyazının yirmi yıllığına şirketine verilmesini talep etmişti.[57] Bu imtiyaz karşılığında yıllık 5.000 İngiliz lirasını da Posta ve Telgraf Nezareti'ne ödeyebileceklerini belirten Pender, bu paranın şirkete bırakılması halinde Cidde-Kunfudah-Hudaydah hattının ücretsiz inşa edilebileceğini bildirmişti.[58]

Teklifi derhal Sadrazam Kamil Paşa'ya havale eden Sultan II. Abdülhamid konunun detaylı bir şekilde incelenmesini emretti. Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Ali Bey ile görüştükten sonra konu hakkındaki mütalaasını bildiren Kâmil Paşa, teklifin kabulü halinde Üsküdar-Fao hattından feragat edileceği, Anadolu merkezlerine İngiliz memurlar yerleştirilmesine müsaade edilmek zorunda kalınacağı, yirmi yılda ödenecek 100.000 liranın (aylık 5.000 liranın toplamı) Cidde-Kunfudah-Hudaydah hattına harcanacak olması nedeniyle 100.000 liranın yirmi yıllık faizinin de şirkete ödenmesi gerekeceğini belirtmişti. Kamil Paşa, bu nedenlerle teklifin reddedilerek Yemen'den Perim Adası'ndaki ETC merkezine bir kablo uzatılarak çok daha uygun ücretlerle aynı maksadın hâsıl olabileceği görüşündeydi.[59]

Sadrazamla olan görüşmesini *"mahremâne"* kodlu bir telgrafla Sultan II. Abdülhamid'e arz eden Posta ve Telgraf Nazırı Hasan Ali Bey, bu sayede teklif hakkındaki görüşlerini doğrudan Padişah'a da aktarmıştı. Hasan Ali Bey'e göre Anadolu'nun tam ortasından geçmekte olup her türlü yabancı müdahaleden uzak tutulan Üsküdar-Fao hattının işletme imtiyazının yabancı bir şirkete verilmesi uygun değildi, hatta yabancıların bu şebekeye yaklaştırılmaması dahi gerekmekteydi. Sultan II. Abdülhamid'in *"Memâlik-i mübâreke-i şâhâneden bir ağacın dalına bir yabancı kuşun konmasına dahi rıza-i hümayûnları olmadığı"*nı bildiği için bu fikre sahip olduğunu belirten Hasan Ali Bey, teklifin reddedilmesini ümit ettiğini aktarmıştı.[60] Bahse konu görüşler Meclis-i Hâs-ı Vükelâ'da görüşülmüş ve oradan da teklifin reddi kararı çıkmıştı. Meclis üyeleri söz konusu teklifin iyi niyetli gibi görünse de *"dürbün-i dikkat"* ile bakıldığında Anadolu hattının her türlü yabancı müdahalesine açılması anlamı taşıdığını, bu hususta demiryollarında gösterilen hassasiyetin telgraf hatları için de geçerli olması gerektiğini belirtmişlerdi.[61] Bunun üzerine Sadrazam Kamil Paşa John Pender'e teklifin reddedildiği, ihtiyaç halinde hükümetin şirkete müracaat edeceğini bildiren bir cevap yazarak konuyu kapatmıştı.[62]

John Pender'in teklifinde yer alan kablo projesinin devlet eliyle yapılması fikri, aslında 1886 yılına kadar geri gitmekteydi. Cidde-Kunfudah-Hudaydah denizaltı kablosuyla Girid-

57 Teklifin esas nedeni olan bu talebin gerçekleşmesi halinde ETC, kendisine ait kabloların Hindistan-Avrupa telgraf trafiğindeki en önemli rakibi olan Osmanlı Devleti'ne ait Üsküdar-Fao hattını kontrol altına alacak, Doğu-Batı arasındaki haberleşmeyi tekelinde toplayabilecekti. ETC'nin Akdeniz ve Kızıldeniz sularındaki tekelini gösteren harita için bkz. BOA., HRT.h., 135.

58 John Pender'in teklifi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 217/13, Belge 2-1, 2-2, 2-3, 2-4, 2-5 (M. 8 Eylül 1888).

59 Bu vasıtayla şirkete yine transit ücret ödenmek zorunda kalınacaksa da Kamil Paşa Trablusgarb için de aynı yöntemin tercih edildiği ve en uygun alternatifin bu olduğunu vurgulamıştı. BOA., Y.A.HUS., 217/13, Belge 2 (H. 3 Muharrem 1306).

60 BOA., Y.A.HUS., 217/13, Belge 4 (R. 28 Ağustos 1304).

61 BOA., Y.A.HUS., 217/13, Belge 5 (H. 3 Muharrem 1306).

62 BOA., Y.A.HUS., 217/28 (M. 17 Eylül 1888).

Bingazi kablo projeleri için kaynak sorunu yaşayan Osmanlı maliyesi, projeler için Bank-ı Osmanî'ye borç başvurusunda bulunmuş, fakat olumlu yanıt alınamadığı için projeler askıda kalmıştı.[63] Bu girişimden haberdar olan John Pender'in yaptığı teklifin de reddedilmesiyle Cidde-Kunfudah-Hudaydah kablo projesi kâğıt üzerinde kalmıştı. Yemen hatlarının merkez şebekeye dâhil edilmesi için düşünülen Taiz-Moha-Şeyh Said-Perim Adası projesi de aynı sebeple ertelenmek durumunda kalsa da Perim Adası'ndaki ETC merkeziyle irtibat kurma fikri makul görüldüğünden ilerleyen yıllarda hayata geçirilmişti.

3.3. Moha-Perim Adası Bağlantı Hattı

Perim Adası'nda bulunan ETC kablo merkezine[64] Yemen merkezlerinden bir hat uzatılarak şebekenin kablo vasıtasıyla Süveyş'e ve oradan da Osmanlı şebekesine irtibatlandırılması düşüncesi daha eski tarihlere dayanmakla birlikte 1886'da hazırlanan projeyle gündeme gelmişti. Taiz'den Moha'ya ve oradan Şeyh Said'e uzatılacak bir kara hattının kablo vasıtasıyla Babülmendeb sularından geçirilerek Perim Adası'na bağlanmasını içeren proje için Bank-ı Osmanî'ye yapılan kredi taleplerinin olumsuz sonuçlanmasıyla proje başlamadan durmuştu. İlerleyen yıllarda Yemen'in Osmanlı şebekesine nasıl iltisak edileceğiyle ilgili yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan alternatifler arasında Moha'ya kadar gelmiş olan Yemen hatlarının doğrudan Şeyh Said'e ve oradan kabloyla Perim Adası'na uzatılmasının en kolay ve en uygun yol olacağına karar verilmişti.[65]

Bu konuda en büyük destekçi şüphesiz Yemen Valisi Potirikli Osman Nuri Paşa[66] olmuştu. Göreve tayini itibariyle Yemen ile Payitaht arasındaki haberleşme sorunlarının çözümü için Dâhiliye ve Posta ve Telgraf Nezaretlerine talepler gönderen Osman Nuri Paşa, Ekim-Aralık 1889'da gönderdiği ardı ardına ısrarlı telgrafnamelerle Moha-Şeyh Said-Perim Adası bağlantısı ve vilayetin diğer merkezlerine hatlar bağlanması için talepte bulunmuştu.[67] Gecikmeli haberleşmenin mülkî ve askerî meselelerin yürütülmesini güçleştirdiğinden yakınan Vali'nin telgrafları dikkatle incelendiğinde, gönderim tarihi 2 Kanunuevvel 1305 olan telgrafnamelere "*vusûl*" notu düşülerek ayın 26'sının işaret edildiği görülmektedir. Demek ki 1889'da Yemen-Payitaht arasındaki telgraf teatisinde 24 günlük bir gecikme yaşanmaktaydı. Anadolu

63 BOA., İ.ŞD., 82/4843 (H. 16 Şevval 1303).

64 İngiltere 1857 yılında işgal ettiği Perim Adası'nda bir karakol inşa ederek bölgedeki hakimiyetini tesis etmiş, Brown Bay denilen mevkide bir kışla inşa etmişti. İlerleyen yıllarda açılan telgraf merkezi ise Kızıldeniz'den Hindistan'a uzanan denizaltı kablolarının önemli bir merkezi haline dönüşmüştü. A. Grohmann, "Perim", *İslam Ansiklopedisi*, c.9, (İstanbul: 1964), 552; İlhan Ekinci, "Kızıldeniz'in Güneyinde Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", *Belleten*, LXIX/255, 569.

65 Alternatiflerin gösterildiği ve Perim Adası bağlantısının en uygun olduğunun değerlendirildiği harita için bkz. BOA., HRT.h., 476. (Bkz. Ek 1)

66 Potirikli Osman Nuri Paşa Haziran 1889'da Yemen Valiliği'ne atanmıştı. Selefi Topal Osman Nuri Paşa ile karıştırılmamalıdır. Bkz. Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*. (İstanbul: ISIS Yayınları, 1999), 42.

67 Osman Nuri Paşa'nın San'a'dan, muhtemelen Aden vasıtasıyla, Payitaht'a gönderdiği telgrafnameler için bkz. BOA., ŞD., 2259/13 (H. 18 Zilhicce 1306); BOA., İ.MMS., 109/4698, Belge 2, 4, 6, 7, 8, 10 (R. 2/9 Kanun-ı evvel 1305).

veyahut Rumeli'nin küçük kasabalarıyla dahi anlık ve seri irtibatı bulunan Payitaht'ın Yemen Vilayet merkeziyle olan bu gecikmeli haberleşme durumu artık kabul edilebilir bir eksiklik değildi. Bilhassa askerî organizasyon ve sevkiyatların yürütüldüğü Yemen gibi daimi asayiş problemlerinin mevcut olduğu bir vilayette hem yerel idare hem de merkezi otoritenin telgrafın sunduğu hizmetlere olan ihtiyacı hayati hale gelmekteydi.

Vali Potirikli Osman Nuri Paşa'nın ısrarlı telgrafları üzerine konu Şura-yı Devlet'e havale edilmiş, her ne kadar yabancı şirketlere ücret ödemeden bağlantı kurulması ümit edilse de Yemen kuzeyindeki aşiretlerin kara hatlarının inşasına engel olmalarının önü alınamadığı için Payitaht ile hızlı haberleşmenin tek alternatifinin Perim Adası'na hat çekilmesi olduğunda uzlaşılmıştı.[68] Böylece Moha'dan Şeyh Said'e ve oradan da Babülmendeb Boğazı'nda yer alan Perim Adası'na bir hat uzatılması kararıyla çözüme ulaşılmıştı.[69] Yeni bağlantı hattı 15 Şubat 1890 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından da onay almıştı.[70]

Moha'dan Şeyh Said'e kadar 75 kilometrelik bir kara hattı Osmanlı Devleti tarafından yapılmaya başlanırken, Şeyh Said ile Perim Adası arasına çekilecek kablonun hazırlanması ve inşası ETC ile yapılan anlaşma gereği firmaya bırakılmıştı.[71] ETC, Perim ofisinde maaşları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmak üzere Türkçe muhabere memurları çalıştırmayı kabul ederken, şirket temsilcisi Serpoş Efendi ile yapılan anlaşmada Osmanlı Devleti'nin ödemek zorunda kalacağı telgraf ücretleri de tayin edilmişti.[72] Proje kapsamında Şeyh Said'de de bir pusula merkezi açılmış ve Perim Adası'na gönderilecek ve oradan gelecek telgraflar transfer edilmeye başlanmıştı. Hattın tamamen bitmesi ve Yemen merkezleri ile Payitaht arasında

68 Posta ve Telgraf Nezareti'nin İdare Meclisi tarafından hazırlanarak 9 Ekim 1889 tarihiyle Yıldız'a sunulan ayrıntılı raporda, Yemen kuzeyindeki kara hatları ve Cidde-Kunfudah-Hudaydah denizaltı hatlarının maliyetleri ve bunların aşiretlerin saldırıları nedeniyle gerçekleştirilemeyeceği izah edilmişti. Aynı raporda Perim Adası bağlantısı için ETC'nin İstanbul sorumlusu Serpoş Efendi'yle yapılan tarife, inşaat ve idare konulu müzakereler ve bölgenin mevcut telgraf şebekesi haritası da yer almaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Perakende, Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.), 5/53 (H. 13 Safer 1305), (Bkz. Ek 2); Ekinci, "Kızıldeniz'in Güneyinde Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", 577.

69 Bazı kaynaklarda, söz konusu hattın Osmanlı Devleti'nin Şeyh Said bölgesinde hakimiyetini güçlendirme ve Perim Adası'nda otorite kurma amacıyla inşa edildiği belirtilmekteyse de, hattın tek maksadı Yemen şebekesinin Osmanlı şebekesine iltisakıdır. Projeyle ilgili arşiv evrakında bahse konu maksad dışında hiçbir bilgi yer almazken, diğer alternatiflerin gerçekleştirilememesi üzerine, Şeyh Said üzerinden Perim'e hat uzatılmasının istenmeyen bir mecburiyet olarak ortaya çıktığı açıkça ifade edilmiştir. Söz konusu iddialar için bkz. Durmuş Akalın, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/56 (2014), 252; Durmuş Akalın, "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/1 (2016), 23-24.

70 BOA., İ.MMS., 109/4698 (H. 24 Cemaziyelahir 1307).

71 75 kilometrelik kara hattının alet-edevat alımı için 7.264 frank 50 santim ödenirken, hattın inşası için 57.575 kuruş harcanmıştı. Kabloyu inşa eden ETC firmasına ise toplam 1.850 İngiliz lirası ödenmişti. Kablonun mülkiyeti ise Osmanlı Devleti'ne aitti. BOA., DH.MKT., 1706/107 (H. 18 Receb 1306).

72 Yemen'den Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerine ve Payitaht'a gönderilecek resmî telgrafların her kelimesi için 1 frank, gayrıresmîler için 2 frank ödenecekti. Perim'den Sevakin'e kadar gönderilerek oradan Cidde kablosuyla Hicaz'a gönderilecek resmî telgrafların bir kelimesi için 50 santim, gayrıresmîler içinse 1 frank ücret verilecekti. Yabancı ülkelere gönderilecek telgraflar içinse ETC'nin uluslararası tarifesi uygulanacaktı. BOA., Y.PRK.PT., 5/53 (H. 13 Safer 1307); BOA., DH.MKT., 1706/107 (R. 22 Şubat 1305). Söz konusu ücretler Osmanlı maliyesi için önemli bir yük olurken, ETC için müthiş bir kâr fırsatıydı.

telgraf hatlarıyla direkt irtibat kurulması 1890 Ağustosunun sonuna tekabül etmişti. Hattın tamamlanmasıyla öncelikle Vali İsmail Hakkı Paşa Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf göndererek *"bu hediyeyi Yemenlilere layık gören"* Sultan II. Abdülhamid'e Yemenliler adına teşekkür etmişti.[73] Akabinde sair teşekkür telgrafları da gelmeye devam ederken gönderilen telgraflarda artık *"Perim tarikiyle"* ibaresi[74] görülmeye başlanmıştı.[75]

Payitaht ile irtibatı mümkün kılan San'a-Hudaydah-Zebid-Moha-Şeyh Said-Perim Adası güzergâhı ilerleyen yıllarda artan Yemen isyanları nedeniyle sürekli tehlikede olmuş, söz konusu güzergâhın herhangi bir yerinde meydana gelecek kopukluğun Payitaht ile olan iletişimi tamamen tatil edeceğinden hareketle hattın korunmasına büyük önem verilmişti. Örneğin Perim Adası hattının tamamlanmasından kısa bir süre sonra San'a'ya bağlı Yerîm Kazası'nda cereyan eden hadiseler Zebid bölgesinden geçen hattın güvenliğini tehdit etmiş, Payitaht'tan gönderilen emirlerle telgraf tellerinin korunmasına azami dikkat gösterilmesine vurgu yapılmıştı.[76]

Yemen hatlarının Perim Adası'na bağlanmasıyla Yemen ile Payitah arasındaki telgraf trafiği şu suretle icra edilmeye başlanmıştı: Öncelikle Yemen merkezlerinden Şeyh Said'e gönderilen telgraflar Perim Adası'ndaki ETC ofisine geliyordu. Buradan ETC'nin Kızıldeniz'de bulunan denizaltı kablolarıyla Sevakin'e ve oradan yine kabloyla Süveyş'e aktarılan yazılar Süveyş'ten El-Ariş'e kadar Mısır kara hatlarıyla nakledilerek Gazze'deki Osmanlı telgrafhanesine gönderiliyordu. Gazze itibariyle Osmanlı şebekesine ait hatlar kullanılmaya başlanıyor ve yazılar Haleb'e, Haleb'ten ya Adana-Konya üzerinden ya da Diyarbakır-Yozgat üzerinden Payitaht'a ulaştırılıyordu. Payitaht'tan Yemen'e gönderilecek telgraflar da aynı istikameti takip ediyordu. Yılda bir iki kez Osmanlı şebekesinde meydana gelen sorunlar nedeniyle ETC'nin Akdeniz'de mevcut olan İstanbul-Gelibolu-Girit-İskenderiye denizaltı kablosuna müracaat edilerek telgraflar doğruca Port Said'e ve oradan Süveyş'e nakille Yemen'e ulaştırılabiliyordu.[77]

Perim Adası üzerinden ETC vasıtasıyla yapılan bağlantı hattı Yemen'in Payitaht ile iletişiminde ana güzergah olmuştu.[78] Uzun yıllar farklı bir alternatif hayata geçirilemediğinden direkt irtibat için yabancı şirket kablolarına olan mecburiyet devam etmişti. Nitekim 17 Nisan 1911 tarihli

73 BOA., YPRK.UM., 18/11 (H. 5 Muharrem 1308).

74 Bkz. Ek 3.

75 Payitaht ile Yemen arasında direkt bağlantının kurulması nedeniyle Padişaha şükranlarını sunan Hudaydah Belediye Reisi Seyyid Ahmed Şirai'nin telgrafı için bkz. BOA., Y.PRK.UM., 18/94 (R. 12 Eylül 1306).

76 BOA.,DH.MKT., 1790/100 (R. 21 Teşrin-i sani 1306). Yazım benzerliği nedeniyle, Yerîm, gerek arşiv evrakı tasnif özetlerinde gerekse bazı araştırmalar sırasında doğal olarak Perim okunmuş, bu sıkıntı bazı hatalı yazımları beraberinde getirmiştir. Örneğin bir çalışmada San'a'dan Perim vasıtasıyla İbb ve Taiz'e telgraf hattı çekildiğinden bahsedilmiştir. Coğrafi olarak mümkün olmayan bu yanılgı, Yerîm ile Perim'in karıştırılmasından kaynaklanmıştır. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen,* İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2008, 219-220.

77 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 71/5281 (H. 18 Safer 1310).

78 Söz konusu hattın, telgraf gönderim ücretlerinin pahalılığından kaçınmak için sadece acil yazışmalar için kullanıldığı bilgisi kabul edilebilir değildir. Ekici, "Yemen'de Telgraf Hatları ve Merkezlerinin İnşası", 69. Nitekim bu hat, Osmanlı maliyesine büyük bir yük getirmiş olsa da, döneminde, Yemen-Payitaht arasındaki kesintisiz bağlantının tek güzergahıydı.

Mebusan Meclisi oturumunda Posta ve Telgraf Nezareti'nin bütçesi görüşülürken, yabancı şirket kablolarına ödenen ücretler Hudaydah Mebusu Zühdü Efendi tarafından hala eleştiriliyor ve Yemen hatlarının geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekiliyordu. Ancak toplantı tutanaklarından anlaşıldığı kadarıyla, bu konuda birçok çalışma yapılsa da hiçbiri hayata geçirilememişti.[79]

4. Vilayet Hatlarının Yayılması

Yemen isyanlarının en önemli sebeplerinden birisi şüphesiz Osmanlı otoritesinin tüm sahada etkin bir şekilde tesis edilememesiydi. Devlet merkezine olan uzaklığı, arazi yapısı, sair fiziki ve beşeri faktörler otorite zafiyetini beraberinde getirirken, bilhassa Sultan II. Abdülhamid döneminde artan çatışmalarda en önemli konu haberleşme olmuştu.[80] İsyanların kontrol altına alınarak sükunetin teminine çalışırken telgraf hatlarını Yemen'de yaygınlaştırıp idarî ve askerî kontrolü sıklaştırma gayesinde olan vilayet yönetimi, otoritenin bertaraf edilmesi noktasında mevcut telgraf hatlarına zarar veren isyancılar ve aşiretlerle karşı karşıya kalmıştı. Buna rağmen 1871 itibariyle daimi olarak Yemen'de telgraf şebekesinin büyütülmesi için çaba sarf edilmiş, malî engeller ve asayiş sorunları çözümlenmeye çalışılarak yeni merkezlerde yeni telgrafhaneler açılmıştı.

4.1. Şebekenin Güney Kolları

Yemen şebekesinin yeni kollarla örülmesinde en çok Osmanlı ordusunun ihtiyaçları dikkate alınarak askerî mevkilere öncelik verildiği görülmektedir. San'a'dan Hudaydah-Zebid ve Taiz'e kadar uzatılan hattın Zebid-Taiz arasında kalan bölümünün ahali tarafından tahrip edilmesiyle Taiz Sancağı'yla irtibatı kesilen vilayet merkezi bilhassa sancağın sahil kesimleriyle hızlı haberleşme ihtiyacı karşısında 1886'da projelendirilen bir hatla Zebid'den güneye, Moha'ya uzatılmıştı. Moha'nın Babülmendeb Boğazı'na yakınlığı ve sahildeki konumu nedeniyle Kızıldeniz ve karşı sahildeki bölgeleri yakından takip edebilme olanağı sunması buraya telgrafhane açılmasına vesile olmuştu. Zira hattın inşa gerekçesi olarak İtalya, Fransa ve İngiltere'nin Yemen'in karşı sahilindeki Sevakin, Assab ve Musavva gibi Afrika'nın önemli limanlarını işgal etmeleriyle Moha'nın bir kat daha askerî önem kazanması olarak açıklanmıştı.[81] Telgraf tellerinin Moha'ya kadar uzatılması yukarıda bahsedildiği üzere 1890'da Yemen şebekesinin Perim Adası'na bağlanmasını da mümkün kılmıştı.

1889 tarihli telgraf hatları haritası incelendiğinde ilk inşa edilen kollar haricinde yeni kolların eklenmediği sadece Hudaydah-San'a güzergâhında devam eden hat üzerinde Bacil'e ve Hudaydah-Zebid arasında yine hat üzerinde bulunan Beytülfakih'e birer merkez açıldığı görülmektedir.[82]

79 Mustafa Selçuk, "Hudeyde Mebusu Zühdü Efendi ve Yemen Layihası", *History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 4 (2012), 315.

80 Yemen isyanlarının sebepleriyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Metin Ayışığı, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler içinde* (Ankara: TTK Yayınları, Ankara), 1985-1990.

81 BOA., İ.ŞD., 82/4843 (H. 9 Şaban 1303).

82 BOA., HRT.h., 366.

1889'da göreve başlayan Vali Potirikli Osman Nuri Paşa, Payitaht ile direkt bağlantı kurulması ısrarı yanında Yemen'in önemli askerî merkezlerine de hatlar çekilmesini önermişti. Öncelikle irtibatı kopartılan ve San'a ile iletişimi kesilen Taiz'e yeniden hat çekilmesini isteyen Vali'nin girişimi sonrasında eski güzergâhında olduğu gibi Zebid'den Taiz'e bir hat çekilmesi düşünülmüştü. Fakat Vilayet Meclisi'nin önerileriyle Yemen'in iç bölgelerinde yer alan kazaları da birbirine bağlayacak surette San'a'dan Taiz'e doğrudan bir hat çekilmesi fikri gündeme gelmişti. Buna göre vilayet merkez sancağına bağlı olan Ans, Zamar, Yerîm, ve Rida' kazalarıyla Taiz Sancağı'na bağlı olan Udeyn, Katabah ve İbb kazaları içlerinden geçecek teller bu kazalarla da haberleşmeyi hızlandıracaktı. Nitekim bu yeni hat üzerine Zamar, Yerîm ve İbb'te birer telgrafhane açılması planlanmıştı.[83] Onayı verilen ve birçok kazaya hizmet edecek olan bu hattın inşası için Payitaht'ın bütçe ayıramaması ve ahali yardımlarını bölgeden nakden talep etmesi sürecin tıkanmasına sebep olmuştu. Söz konusu hat birçok yazışma ve çözüm arayışına rağmen inşa edilememişti.[84] Bir süre sonra aynı hat için talebini merkeze ileten Osman Nuri Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu gerekçede *"Yemen Vilayeti lezzet-i medeniyetten müstefid olmayan bir takım akvâm-ı vahşiyeden ibâret olduğundan"* buralarda daimi olarak askerî müdahaleler ve önlemler almak zorunda olduklarını, ancak hızlı haberleşmeye sahip olunamaması nedeniyle başarısız olduklarını belirtmişti. Vali'nin telgraf hatlarının inşa gerekçesi olarak belirttiği bu husus gerçekten de telgraf teknolojisinin idarî ve askerî kaygılarla kullanıldığına işaret etmektedir.[85] Arşiv evrakı ve haritalarından takip edildiğinde ilk görüşmeler üzerinden üç yıl geçtikten sonra halen hattın inşasının beklendiği görülmektedir. 1892 yılında Yedinci Ordu Kumandanlığı'ndan Bâb-ı Serâskeri'ye sorulan hattın inşası meselesinin, ahalinin ve bilhassa mahallî şeyhlerin yardım taahhütlerini yerine getirmemesi sebebiyle askıya alındığı izah edilerek geçiştirilmişti.[86]

İbb merkezine hat uzatılması için projelendirilen çalışmanın gösterildiği haritadan anlaşıldığı kadarıyla, Taiz'e yeniden telgraf teli çekilmesi 1893'e kadar gecikmişti. Bu tarihte Moha'dan Taiz'e bir kol uzatıldığı ve Taiz'den de daha kuzeyde bulunan İbb Kazası'nda bir telgrafhane açıldığı anlaşılmaktadır.[87] İbb'in kuzeyinde bulunan Yerîm'de ise ahalinin yardımlarıyla inşa edilen telgrafhanenin tamamlandığı 1902'ye kadar telgraf teknolojisi kullanımı gecikmişti.[88] Vilayet Meclisi'nde projelendirilerek malî sebeplerle inşa edilemeyen San'a-Taiz projesinin bir kısmı bu suretle tamamlanmış ancak Zamar bölümü yapılamamıştı. Eksik kalan kısmın tamamlanarak San'a ile Taiz arasında doğrudan bir hat açıldığına dair evrak tespit edilememişse de elde edilen bir fotoğraf ve bir anıt inşa planı bu hattın 1903 yılı itibariyle açılmış olduğuna işaret etmektedir. Zira San'a-Taiz hattı açılışının nişanesi olmak maksadıyla San'a'da 6 metre

83 Masraflarının bir kısmı ahali tarafından ödeneceği taahhüd edilen yeni hat için Ibb ahalisi Ibb telgrafhanesinin yapılmasını da üstlenmişti. BOA., DH.MKT., 1628/138 (R. 28 Mayıs 1305).

84 Bütçe sorununun çözümü hususunda yapılan görüşmeler için bkz. BOA., ŞD., 2259/23 (H. Cemaziyelahir 1307); BOA., DH.MKT., 1687/7 (R. 14 Kanun-ı evvel 1305).

85 BOA., ŞD., 2259/23, Belge 11 (R. 5 Nisan 1305).

86 BOA., BEO., 9/664 (H. 26 Şevval 1309).

87 BOA., BEO., 158/11804 (H. 26 Cemaziyelevvel 1310). Harita için bkz. BOA., BEO., 318/2383, Belge 5.

88 BOA., DH.MKT., 806/30 (R. 17 Kanun-ı evvel 1319).

yüksekliğinde bir anıt dikilmiş ve üzerine de Sultan II. Abdülhamid'in tuğrasıyla H. 1321 (M. 1903) tarihi kazınmıştı.[89] Taiz'in kuzeydoğusunda yer alan Katabah Kazası'na telgraf hattı uzatılması ise askerî gerekçelerle 1903 yılında başlamıştı.[90]

4.2. Şebekenin Kuzey Kolları

Hudaydah merkezinin kuzeyine doğru devam eden telgraf hatlarında da birçok telgrafhane açılarak şebeke genişletilmişti. 1890 yılında Perim bağlantısının açılmasıyla Payitaht'ta bulunan nezaretlerle seri iletişim imkânı bulan Yemen bölgesi, askerî ve idarî gerekçeler haricinde sağlık konularındaki iletişimde de kolaylık kazanmıştı. 1891 yılında Sıhhiye Nezareti'nin talebiyle Hudaydah'ın kuzeyinde bulunan Kamaran Adası'ndaki karantina inspektörlüğüyle hızlı ve kolay haberleşmenin mümkün kılınması için karar alınmıştı.[91] Masraflarına bütçede karşılık bulunamaması nedeniyle iki yıl ertelenen bu projede[92], 1893 yılında demir direkler[93] kullanılarak Hudaydah'dan ayrı bir kol olarak Kamaran karşısındaki Salifiye'ye kadar bir kara hattı inşa edilmiş, 1894'te de 3 kilometrelik bir kabloyla Salifiye, Kamaran Karantinahanesi'ne bağlanmış ve buraya bir telgraf makinesi tahsis edilmişti.[94]

Hudaydah'dan Zeydiye ve Luhayyah'a uzatılarak Ebuariş-Mihail, Ebha ve Kunfudah'a kadar çekilen eski hat, Asir bölgesi aşiretlerinin saldırıları sonucunda tahrip edilmiş, uzun yıllar Luhayyah ile Mihail arasındaki telin kırık olmasıyla vilayet merkeziyle Asir Sancağı merkezi Ebha arasında telgraf irtibatı kurulamamıştı. Aşiretlerin saldırısı Mihail-Kunfudah arasındaki teli de tahrip ettiğinden sancak merkezinin limanla olan irtibatı da kesilmişti. Bu sebeplerle 1891'de Ebha'dan San'a'ya iç kesimlerden dolaştırılarak bir bağlantı kurulması istense de verilen güvenlik taahhüdlerine rağmen Posta ve Telgraf Nezareti olumsuz tecrübeler sebebiyle projeye izin vermemişti.[95] Asir'deki bu kopukluk Yemen'in Hicaz ve sair Osmanlı Devleti merkezlerine olan doğrudan irtibatına mani olsa da sorun hiçbir zaman çözülememiş, hatlar arasında bağlantı kurulamamıştı. Sadece askerî önemlerine binaen 1893 yılında Zeydiye'den iç kesimlerdeki Haccah'a[96] ve daha sonra 1904'de Hacur'a hatlar çekilebilmiş,[97] Yemen şebekesinin kuzey kolu bu merkezlerle sınırlı kalmıştı.

89 Anıtın inşa planı için bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Plan, Proje ve Kroki (PLK.p.), 5432; inşa esnasında çekilen fotoğrafı için bkz. *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Fotoğraf Albümü, Yer Nu. 90661.* San'a-Taiz hattının inşa projesi Cevat Ekici'nin çalışmasında da ele alınmış ancak hattın tamamlanıp tamamlanmadığına dair bilgi verilmemiştir. Ekici, "Yemen'de Telgraf Hatları ve Merkezlerinin İnşası", 70.

90 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Telgraf ve Posta (İ.PT.), 16/39 (H. 26 Rebiülevvel 1321).

91 BOA., İ.MMS., 122/5259 (H. 24 Zilhicce 1308)

92 BOA., DH.MKT., 1858/81 (R. 27 Temmuz 1307); BOA., İ.PT., 2/52 (H. 18 Safer 1311).

93 Yemen ikliminin ahşap direklere zarar verdiği ve pek çok direğin çürümesiyle tamirlerinin gündeme geldiği bilinmektedir. Bu sebeple bazı hatlarda demir direkler kullanılmıştı. Örnekler için bkz. BOA., DH.MKT., 1914/71; BOA., BEO., 51/3806 (H. 23 Muharrem 1310).

94 BOA., BEO., 271/20269 (H. 23 Safer 1311); BOA., İ.PT., 4/1 (H. 4 Cemaziyelahir 1312). Kamaran-Salifiye kablosu 1906 yılında yenilenmişti. BOA., DH.MKT., 1016/2.

95 BOA., DH., 1903/125 (R. 19 Eylül 1321).

96 BOA., BEO., 318/23833 (H. 18 Cemaziyelevvel 1311).

97 BOA., İ.PT., 12/24 (H. 24 Şevval 1318); BOA., BEO., 2301/172537 (H. 8 Muharrem 1322).

5. Yemen'de Telsiz Telgraf Girişimi

Guglielmo Marconi, 1896 yılında ilk telsiz telgrafın gönderilmesinde başarılı olmuştu.[98] Bu tarihten sonra daha da geliştirilerek birçok projeyle kullanıma sokulan telsiz telgraf, coğrafik ve insani birçok engellerle beraber yüksek maliyetli inşa çalışmaları sebebiyle hükümetlere sorunlar yaratan eski elektirikli telgraf sisteminin yerini almaya başlamıştı. Yemen gibi merkezden uzak vilayetlerine telgraf teknolojisini götürmek ve doğrudan devlet merkeziyle irtibatlandırmak gayesinde olan Osmanlı Devleti de bu yeni sistemi ilk tecrübe edenler arasında olmuştu. Yemen ve Hicaz bölgelerinde de tesisi düşünülen telsiz telgraf teknolojisi hakkında ilk öneri Kasım 1905'de Yemen Vilayeti Vekaleti'nde bulunan Müşir Feyzi Paşa'dan gelmişti. Feyzi Paşa Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreli telgrafında[99], Eastern Telegraph Company'e verilen telgraf ücretlerinden kurtulmak için Yemen, Asir ve Hicaz bölgeleri sahillerinden Akabe'ye kadar telsiz telgraf istasyonları inşa edilmesinin oldukça faydalı olacağını belirtmişti. Bu sayede söz konusu bölgeler arasında mevcut olmayan direkt bağlantının da gerçekleşeceği belirtilmişti.[100] Feyzi Paşa'nın tasavvurunda Yemen, Asir ve Hicaz telgraflarının telsiz ile Akabe'ye kadar gönderilmesi ve oradan Payitaht'a kadar mevcut olan Osmanlı elektrikli telgraf şebekesinin kullanılması yer alıyordu. Yahut bu tarihte proje ve inşa aşamasında olan Patara-Derne telsiz istasyonlarının haberinin alınmış olması çerçevesinde Akabe istasyonunun Patara'yla irtibat kurabileceği düşünülmüş olmalıydı. Yemen Vilayeti Vekaleti'nden gelen söz konusu bu erken tarihli telsiz telgraf talebi Sultan II. Abdülhamid[101] ve Posta ve Telgraf Nezareti'ne iletilmişse de hayata geçirildiğine dair somut bir delil mevcut değildir. Nitekim Yemen ve Hicaz vilayetlerinde telsiz telgraf istasyonları kurulmasına dair talepler ilerleyen yıllarda da devam etmişti.

1909'da yine Yemen Vilayeti'nden gelen taleple San'a'nın Asir üzerinden telsiz telgraf istasyonlarıyla Cidde'ye bağlanması bu suretle telgraf hatlarında yaşanan bozukluklar esnasında haberleşmenin devamının sağlanması istenmiş ve yine Eastern şirketine ödenen ücretlerden tasarruf edilmesine vurgu yapılmıştı.[102] Söz konusu yüksek transit ücretleri Dâhiliye Nezareti'nin de dikkatini çekerek, Asir'den gönderilen uzun içerikli bir tek telgraf için 800 İngiliz lirası ücret ödenmek zorunda kalındığı ve bu tür telgrafların yıl içerisinde birkaç kez gönderilmek zorunda olduğundan bunlara ödenecek ücretlerle telsiz telgraf istasyonlarının tesis masraflarının karşılanabileceğine vurgu yapılmıştı. Bu konuyu Maliye Nezareti'nin dikkatine sunan Dâhiliye

98 Gustav Eichhorn. *Wireless Telegraphy*. (London: Charles Griffin and Company Publication, 1906), 1-2.

99 Eastern Telegraph Company kablosu hakkında eleştiriler ve alternatif haberleşme yatırımlarını içeren bu telgrafname, söz konusu şirket kabloları vasıtasıyla Payitaht'a gönderildiğinden konunun mahremiyeti esasına uygun olarak şifre kullanılmıştı. Devletin askerî, ekonomik ve idarî iç yazışmalarının yabancı bir şirket vasıtasıyla gönderilmek zorunda olması Hicaz ve Yemen telgraf yazışmaları için şifre kullanımını daimi olarak zorunlu kılmıştı.

100 BOA., DH.MKT., 1027/5 (R. 27 Teşrin-i evvel 1321); Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 357/8 (R. 27 Teşrin-i evvel 1321).

101 Söz konusu talebin Yıldız'a bildirilmesi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 280/46 (R. 27 Teşrin-i evvel 1321).

102 BOA., DH.MKT., 2805/90 (R. 23 Nisan 1325).

Nezareti, Yemen'de telsiz telgraf kurulumu için hazırlık ve girişimler yapılmasını teklif etmişti.[103] Bu düşünceler akabinde Yemen Vilayeti'nde telsiz telgraf kurma fikri şekillenmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin bilhassa malî sıkıntılar çerçevesinde girişim başlatamadığı açıktır.

1911 yılı başlarında Bâb-ı Âli'ye gelen bir teklif Yemen telsiz telgraf şebekesi fikrini yeniden canlandırmıştı. Söz konusu teklif bizzat telsiz telgraf teknolojisinin mucidi olan Guglielmo Marconi'nin şirketi Marconi Telsiz Telgraf Kumpanyası'na (Marconi Wireless Telegraph Company) aitti. Kumpanya'nın teklifine göre San'a ile Hudaydah arasında istasyonlar kurma düşüncesinden haberdar olunduğu bu nedenle şirketin halihazırda elinde bulunan istasyonları derhal bölgeye göndererek Osmanlı Devleti için kurabileceği açıklanmıştı. Yetkin memurlar yetiştirmek için bir uzman göndermeyi de teklif eden Marconi firmasının bu girişimi olumlu karşılanmış, yetkililerin inceleme için davet edilmesi ve hazırlıkların başlatılarak bir sonraki yıl icraata başlanması hususunda Maliye Nezareti'ne emir verilmişti.[104] Maliye Nezareti'ne yazılan emirde telsiz telgrafa olan ihtiyaç şu şekilde izah ediliyordu: Yemen ve Hicaz ile haberleşme Kızıldeniz'deki yabancı şirket kablolarıyla icra edildiğinden söz konusu şirketlere yıllardır çok yüksek ücretler ödenmektedir. Bölgede bulunan aşiretlerin kara hatlarının inşasına izin vermeyerek güçlük çıkarmaları sebebiyle karadan bağlantının da mümkün olamayacağı dikkate alındığında, yabancı şirketlere verilen bir yıllık transit ücretleriyle Yemen-Payitaht arasındaki direkt bağlantı için üç telsiz telgraf istasyonu kurulabilecektir.[105] Harbiye Nezareti'nden alınan görüşte ise bölgede askerî harekatların devam etmesi sebebiyle kurulacak istasyonların askerî öneme sahip merkezlerde olmasına dikkat çekilerek Hudaydah, Cizan, Kunfudah ve Cidde'de istasyonlar kurulması teklif edilmişti. Nitekim 1910 yılı itibariyle Yemen'de cereyan eden çatışmalar şiddetlenmiş ve isyanları kontrol altına alabilmek maksadıyla askerî harekatlar hızlandırılmıştı. İşte bu noktada Harbiye Nezareti'nin de ifade ettiği gibi haberleşmenin kesintisiz ve hızlı olarak icra edilmesi Yemen'de bulunan Osmanlı ordusu için hayati öneme sahipti.[106]

Tüm bu girişimlere rağmen Yemen'de telsiz telgraf konusunda fiili bir çalışma yapıldığına dair belgeye sahip değiliz. Bu hususta şüphesiz maddi olanakların yetersizliği belirleyici olsa da 1907 yılında projelendirilen istasyon merkezleri arasında Hicaz bölgesi merkezlerinin de bulunması Yemen yerine Hicaz'a öncelik verildiğini düşündürmektedir. Nitekim 1907 yılında, dünyadaki güncel telsiz telgraf istasyonlarını listeleyen Amerikan donanmasının kayıtlarında Osmanlı Devleti merkezlerinde Gelemiş-Patara, Derne yanında Cidde, Medine ve Yenbu istasyonları yer almıştı. Ancak söz konusu Hicaz merkezlerinin henüz projelendirilmiş olduğu ve inşasının gerçekleşmediği de belirtilmişti.[107] Aynı kurumun 1912 tarihli güncel listesinde

103 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.), 59/2 (H. 15 Muharrem 1328).
104 BOA., BEO., 3861/289562 (H. 23 Safer 1329).
105 BOA., BEO., 3867/289985 (H. 9 Rebiülevvel 1329).
106 BOA., BEO., 3920/293948 (H. 29 Receb 1329).
107 *List of Wireless-Telegraph Stations of The World*, 1907, 18.

de söz konusu hatlar "projelendirilmiş" olarak gösterilmiş olup henüz hayata geçirilmediği anlaşılmaktadır.[108]

Arşiv evrakından elde edilen bilgiler, Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na dâhil olduğu tarihlerde Yemen'de hala telsiz telgraf istasyonları kurulmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim savaşa dâhil olan Osmanlı Devleti, savaş halinde değişen şartlara bağlı olarak Yemen'e ulaştıracağı postalar için yeni vasıtalar temin etmeye çalışmış, bu arayış çerçevesinde de bölgeye telsiz telgraf istasyonları kurulması gerekliliği sık sık hatırlatılmıştı.[109] Vilayetin bu yöndeki taleplerine telsiz telgrafın deneme süreçlerinin devam ettiği ve tamamlanması halinde bölgede tesis edileceği[110] belirtilse de 1915 yılı başlarında bölgeye henüz istasyon kurulmamıştı.[111] 1915 yılı itibariyle, Yemen postaları Musavva ve Assab'a uğrayan İtalyan posta vapurlarıyla Hudaydah'a nakledilmeye başlansa da telsiz telgrafa olan ihtiyaç devam etmişti.[112] Bu tarihten sonra bölgeye herhangi bir istasyon kurulduğuna dair bilgiye ulaşılamasa da savaşın maddi ve manevi ağırlığıyla Osmanlı Devleti aleyhine bölgede gelişen hadiselerin buna mani olduğunu düşünmek en makul sonuç olacaktır.

Sonuç

Yemen, dillere destan uzaklığı ve isyanlarla meşhur tarihi çerçevesinde incelendiğinde, bilhassa Sultan II. Abdülhamid döneminde telgraf hatlarının inşa edilmesi ve yabancı şirket tahakkümünün kırılması noktasındaki çabalar, orada merkezi otoriteyi etkin bir şekilde tesis etme amacıyla gerçekleşmişti. Yemen Vilayeti'nde, diğer coğrafyalarda görüldüğü üzere ticaret, sosyo-kültürel hayat gibi sahalarda büyük dönüşümleri beraberinde getiremeyen telgraf teknolojisi, askerî ve idarî meselelerin çözümü ve bürokrasinin etkin surette işletilmesi bakımından büyük etki yaratmıştı. Telgraf yatırımlarında, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli merkezlerinde görülen devlet-ahali işbirliğine Yemen'de çok nadir rastlanması, Yemenlilerin telgraf teknolojisinin nimetlerinden bi-haber olduğunu gösterirken, devlet yetkililerinin de telgrafı ahali menfaatinden ziyade askerî-idarî gerekçelerle işlettiğini ortaya koymuştur.

19. yüzyılın sonunda yaşanan büyük kayıplar, isyanlar, diplomasi savaşları ve emperyal tehlikelere rağmen bir türlü vazgeçmediği Yemen topraklarına tutunmaya devam eden Osmanlı Devleti, bu hususta büyük bir direnç sergilemişti. Bu direncin korunmasında ise en büyük yardımlardan birini telgraf sağlamıştı. Hızlı ve kolay haberleşme ağı sayesinde, askerî sevkiyatların serian yürütülmesi, merkez ile vilayet arasındaki emir zincirinin güçlü bir şekilde kurulması, San'a ile sair kaza ve kasabaların irtibat halinde olması, Yemen'de görev yapan memur ve askerlerin elini kolaylaştırmıştı. Nitekim bu gerçeğin bilincinde olan isyancılar,

108 *Wireless-Telegraph Stations of The World* (Washington: Government Printing Office, 1912), 37. Hicaz bölgesi için tasarlanan bu telsiz telgraf şebekesinin hayata geçirilmesi ve kullanımı ayrı bir çalışma konusudur.

109 BOA., BEO., 4325/324346 (H. 20 Muharrem 1333).

110 BOA., DH.ŞFR., 42/252.

111 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye, Emniyet-i Umumiye Kalemi, Altıncı Şube (DH.EUM.6.Şb.), 2/75 (R. 12 Teşrin-i sani 1330).

112 BOA., BEO., 4322/324109 (H. 4 Muharrem 1333).

cereyan eden isyan ve çatışmalarda ilk hedef olarak telgraf hatlarını seçmişlerdi. Bu çerçevede düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki varlık mücadelesini sürdürmesinde telgraf hayati öneme sahip olmuş, teknik imkânlar askerî başarıları desteklemiştir.

Üretilen onca alternatif projeye rağmen aşiretlerin ve perde gerisinde İngilizlerin engelleriyle Anadolu şebekesi ile Yemen şebekesini birbirine bağlayamayan Osmanlı Devleti, Yemen'de haberleşme konusundaki en büyük sıkıntıyı yabancı şirketlere bağımlı kalmakla yaşamıştı. İngiliz telgraf şirketi ETC'nin Kızıldeniz ve Akdeniz'de bulunan denizaltı kabloları vasıtasıyla Payitaht ile Yemen merkezleri arasında kesintisiz iletişim kurabilen Osmanlı Devleti, malî kayıplar ve istihbarat zaafiyetinin önüne geçememişti. Ancak uzun yıllar kıtalararası telgraf trafiğini idare eden söz konusu bu emperyal şirketlerin gücüne rağmen, Sultan II. Abdülhamid, Yemen ve Hicaz sahasında Osmanlı telgraf hatlarının mevcudiyetine önem vermiş, bölge tamamen yabancı şirketlere terk edilmemişti. Bunun için Osmanlı hazinesinden yüklü miktarda harcamalar yapılırken, Yemen merkezleriyle doğrudan bağlantı arayışlarından da vazgeçilmemişti. Nitekim Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti topraklarında projelendirilen ilk telsiz telgraf istasyonlarından birkaçı bu coğrafyada kurulmak istenmiş, fakat sonuç başarılı olamamıştı.

Günlük hayatın ve devlet işlerinin kolaylaşmasında büyük faydası görülen telgrafın menfi yönü ise, hakimiyet mücadelesi verilen son dönemde Yemen'de yaşanan acıların ve ölümlerin haberini Osmanlı Devleti'nin her köşesine nakledip hissettirmesi olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Yazar Notu: Bu çalışma, 2017 yılında TİKA, TTK ve İstanbul Üniversitesi işbirliğiyle düzenlenen II. Uluslararası Osmanlı Döneminde Yemen Sempozyumu'nda sunulan "Yemen Vilayeti'nde Telgraf" başlıklı sözlü tebliğin konu, mekan ve kronolojik sınırlarının genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.
Author's Note: This study was created by expanding the subject, place and chronological boundaries of the presentation titled "Telegram in the Yemen Province" presented at the II. International Symposium on Yemen in the Ottoman Era, organized in cooperation with TIKA, TTK and Istanbul University in 2017.

Kaynaklar/References

Arşiv Evrakı

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 310/47; 450/2; 452/50; 455/99; 479/24.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 9/66; 51/3806; 71/5281; 271/20269; 318/23833; 158/11804; 2301/172537; 2584/193761; 3861/289562; 3867/289985; 3920/293948; 4322/324109; 4325/324346.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye, Emniyet-i Umumiye Kalemi, Altıncı Şube (DH.EUM.6.Şb.), 2/75.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 806/30; 1016/2; 1027/5; 1628/138; 1687/7; 1706/107; 1790/100; 1858/81; 1903/125; 914/71; 2805/90.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.), 59/2.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 42/252; 357/8.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Fotoğraflar (FTG.f), 1294.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Haritalar (HRT.h.), 135; 364; 366; 476.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti, Londra Sefareti (HR.SFR.(3).), 219/81; 220/41.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS.), 90/5; 946/8.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR.TO.), 249/39; 253/19; 551/6.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Dahiliye (İ.DH.), 712/49798.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), 44/1813; 109/4698; 122/5259.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Mısır (İ.MTZ.(05)), 19/764.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Telgraf ve Posta (İ.PT.), 2/52; 4/1; 12/24; 16/39.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade, Şura-yı Devlet (İ.ŞD.), 31/1514; 34/1696; 82/4843.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Şura-yı Devlet (ŞD.), 288/9; 2253/19; 2254/15; 2259/13; 2259/23.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Plan, Proje ve Kroki (PLK.p.), 5432.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 217/13; 217/28.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 15/26.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 280/46.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Perakende, Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.), 1/88.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Perakende, Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.), 5/53.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Yıldız, Perakende, Umumi Maruzat (Y.PRK.UM.), 6/31; 18/11; 18/94.

Sâlnâmeler

Hicâz Vilâyeti Sâlnâmesi, Birinci Def'a, Hicâz Vilâyet Matbaası, 1301 (1884).

Hicâz Vilâyeti Sâlnâmesi, İkinci Def'a, Hicâz Vilâyet Matbaası, 1303 (1886).

Yemen Sâlnâmesi, Birinci Def'a (Muharrir Hamid Vehbi – Baskı yeri yok.) Hicri 1298 (1880/1881).

Yemen Sâlnâmesi, İkinci Def'a (Muharrir Hamid Vehbi – Baskı yeri yok.) Hicri 1299 (1881/1882).

Araştırma Eserleri

Adams, J. M., "Development of the Anglo-Indian Telegraph", *Engineering Science and Education Journal*, 6/4 (August 1997): 140-148.

Akalın, Durmuş, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/56: 234-263.

Akalın, Durmuş, "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/1 (2016): 1-44.

Akbulut, Uğur, "İngilizlerin Hindistan'la Olan Haberleşmeyi Hızlandırma Çabaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13/25-26 (2014): 99-124.

Aydın, Mithat, "Sir Henry G. Elliot'ın İstanbul Büyükelçiliği (1867–1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı", *OTAM*, 18 (2005): 21-49.

Ayışığı, Metin, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler* içinde, 1985-2019. Ankara: TTK Yayınları, 2002.

Beauchamp, Ken. *History of Telegraphy*. London: Published by The Institution of Engineering and Technology, 2008.

Bektaş, Yakup, "The Sultan's Messenger: Culturel Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847-1880", *Technology and Culture*, 41/4 (October 2000): 669-696.

Bilge, M. L., "Aden", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1: 367-369, 1988.

Bostan, İdris, "Yemen (Tarih/Osmanlı Dönemi)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* 43: 406-412. 2013.

Choudhury, D. K. L. *Telegraphic Imperialism: Crisis and Panic in the Indian Empire, c.1830-1920.* Palgrave Macmillan Publication, 2010.

Cole, J. R. I.. *Colonialism and Revolution in the Middle East: Social and Cultural Origins of Egypt's 'Urabi Movement.* Cairo: The American University in Cairo Press, 1999.

Çakılcı, Diren, "Osmanlı Devleti'nde Denizaltı Telgraf Hatları ve Eastern Telegraph Company", *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1-5 Ekim 2018, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 3, 289-309. Ankara: 2022.

Çakılcı, Diren, "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi", *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX, Bildiriler,* I: 131-149. İstanbul: 2017.

Çakılcı, Diren. *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Davison, Roderic H. *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Çeviren Mehmet Moralı, İstanbul: Alkım Yayınları, 2004.

Demir, Tanju, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları", *OTAM*, 17 (2005): 1-17.

Eichhorn, Gustav. *Wireless Telegraphy*. London: Charles Griffin and Company Publication, 1906.

Ekici, Cevat, "Yemen'de Telgraf Hatları ve Merkezlerinin İnşası", *Osmanlı Döneminde Yemen Milletlerarası Kongre Tebliğleri* içinde, 63-71. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2011.

Ekinci, İlhan, "Kızıldeniz'in Güneyinde Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", *Belleten*, LXIX/255: 567-599.

Farah, C. E., "Ottoman Return to The Highlands of Yemen 1872-1882", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, 28 (1998): 49-60.

Grohmann, A., "Perim", *İslam Ansiklopedisi*,9: 551-552. İstanbul: 1964.

Kaçar, Mustafa, "Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)", *Çağını Yakalayan Osmanlı* içinde, 45-120. İstanbul: IRCICA Yayınları, 1995.

Kızıltoprak, Süleyman. *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul: ISIS Yayınları, 1999.

List of Wireless-Telegraph Stations of The World. Washington: Government Printing Office, 1907.

Minawi, Mostafa, "Telegraphs and Territoriality in Ottoman Africa and Arabia during the Age of High Imperialism", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18/6: 567-587.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2008.

Özdağ, Abdullah, "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", *OTAM*, 42 (2017): 119-160.

Rogan, Eugene. "Instant Communication: The Impact of the Telgraph in Ottoman Syria", *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation* içinde, 113-128. Stuttgart: 1998.

Selçuk, Mustafa, "Hudeyde Mebusu Zühdü Efendi ve Yemen Layihası", *History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 4 (2012): 309-326.

Somel, Selçuk A., "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18/29 (1996): 1-38.

Tezçakar, Özdemir Behice. *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Siemens Tarihi*. İstanbul: 2016.

Wireless-Telegraph Stations of The World, Washington: Government Printing Office, 1912.

Yazıcı, Nesimi. "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, 3 (1992): 333-377.

Yeşilyurt, Yahya. *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914).* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2011.

İnternet Kaynakları

"The Evolution of Cable & Wireless, Part 2 by Bill Glover". Erişim 20.10.2021.

http://atlantic-cable.com/CableCos/CandW/Eastern/index.htm

EKLER

Ek 1: Yemen Şebekesi ile irtibat kurma arayışları ve çözüm önerilerini gösteren harita. (BOA., HRT.h., 476)

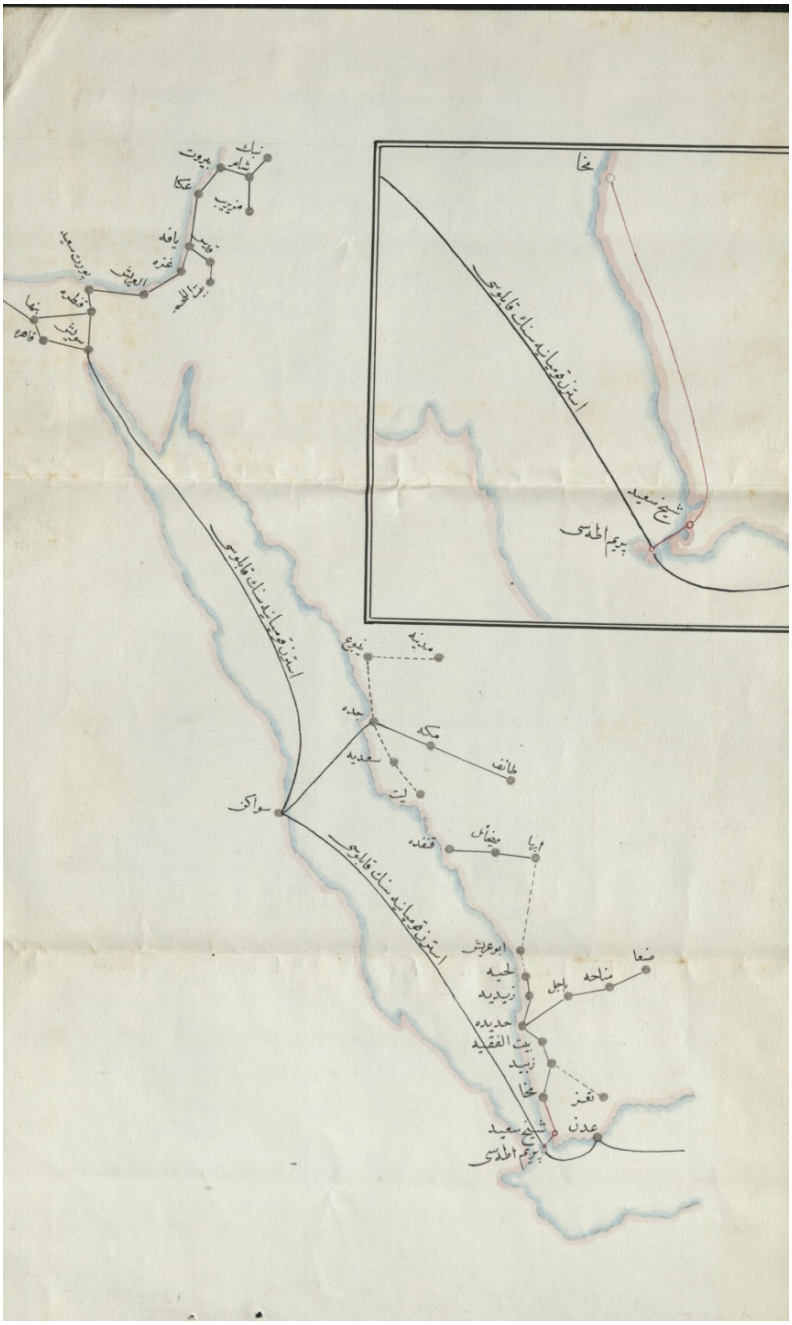

Ek 2: Moha-Perim Adası Bağlantı Projesi ve Yemen Dâhili Şebekesini Gösteren Harita. (BOA., Y.PRK.PT., 5/53)

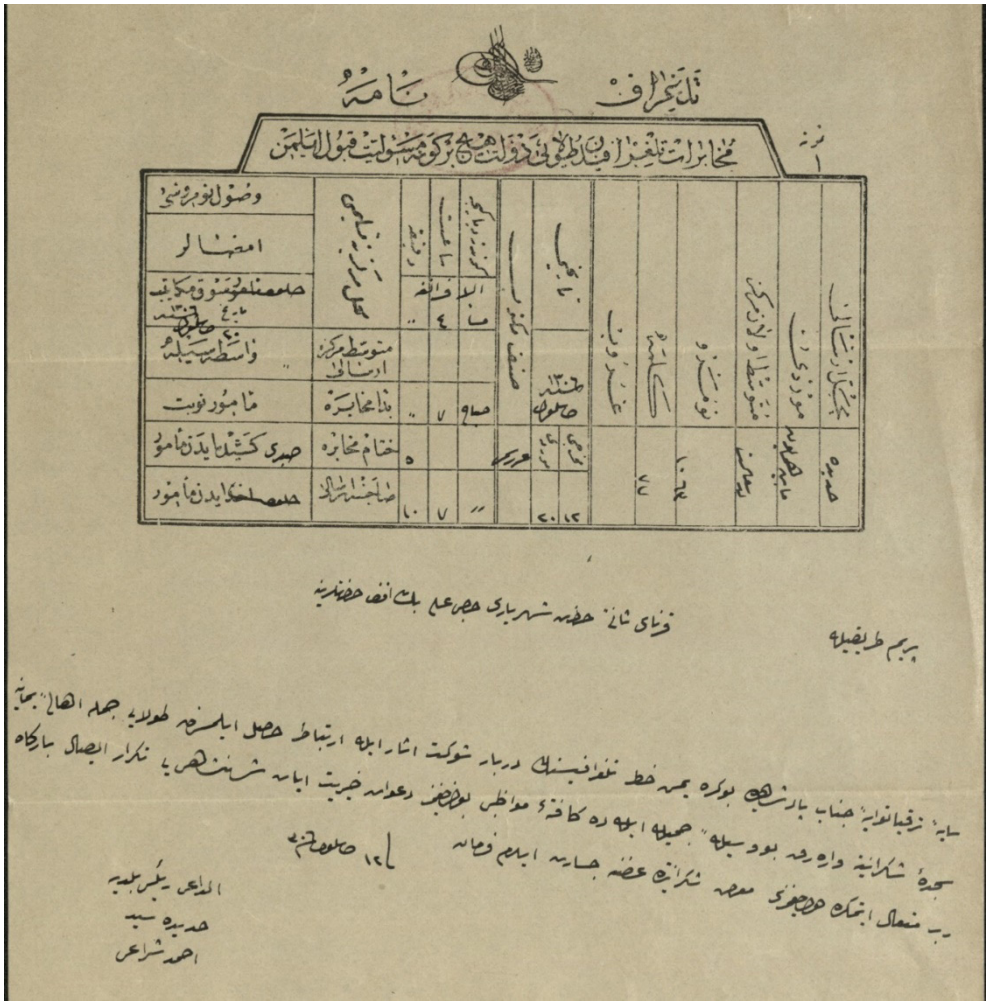

Ek 3: Mabeyn-i Hümayun'a "*Perim Tarikiyle*" ibareli ETC kablosu vasıtasıyla Hudaydah'dan gelen telgrafname örneği. (BOA., Y.PRK.UM., 18/94)